

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Keywords:

šikana mezi dětmi, preventivní aktivity, zkušenosti učitelů s šikanováním mezi dětmi

Key words:

bullying among children, preventive activities, teachers' experiences among children

Katedra školní a sociální pedagogiky

ABSTRAKT:

Cílem práce je zmapovat problematiku šikany mezi dětmi z pohledu učitele a vytvořit databanku preventivních aktivit, které pomáhají šikaně předcházet. Diplomová práce popisuje protagonisty šikany, její příčiny a příznaky, diagnostiku a řešení. Popisována jsou kompetence učitele, které mohou přispět k prevenci šikany. Zmapovány jsou zkušenosti učitelů s šikanou mezi dětmi a preventivních aktivit. Některé aktivity byly zmapovány na databanku. Z výsledků plyne, že učitelé šikanu mezi dětmi předcházet. Preventivní aktivity jsou využívány.

Šikana z pohledu učitele primární školy

Autor: Zuzana Trojancová

Vedoucí práce: PaedDr. Eva Marádová, CSc.

The objective of my work is record detailed information about chicane among children on the part of teacher and create preventive precautions databank. It should help against chicana. The thesis describes the relations and methods for diagnostics. It is also interested in teachers' experiences that can influence preventively. Method of questionnaire survey were described teacher's experiences in chicane among children. In agreement with their answers was created preventive precautions databank. Some activities were verified by pedagogic experiment.

My results show that teachers already concern about problems of chicana and try to be preventing. Preventive activities are effective above all in case of longterm and intensive ways.

Praha 2009

Šikana z pohledu učitele primární školy

Chicane from the point of view of the elementary school teachers

Klíčová slova:

šikana mezi dětmi, preventivní aktivity, zkušenosti učitelů s šikanováním mezi dětmi

Key words:

chicane among children, preventive activities, teacher's experience in chicane among children

ABSTRAKT:

Cílem práce je zmapovat problematiku šikany mezi dětmi z pohledu učitele a vytvořit databanku preventivních aktivit, které pomáhají šikaně předcházet. Diplomová práce popisuje protagonisty šikany, vztahy ve třídě a způsoby diagnostiky. Dál je věnována kompetencím učitele, které mohou působit preventivně. Metodou dotazníkového šetření byly zmapovány zkušenosti učitelů s šikanou mezi dětmi. Z jejich odpovědí byla sestavena databanka preventivních aktivit. Některé aktivity byly ověřeny pedagogickým experimentem.

Z výsledků plyne, že učitelé se již problematikou šikany zabývají a snaží se ji předcházet. Preventivní aktivity jsou efektivní především při dlouhodobém a intenzivním využívání.

The objective of my work is record detailed information about chicane among children on the part of teacher and create preventive precautions databank. It should help against chicana. The thesis describes protagonists of chicana, class-relations and methods for diagnostics. It is also interested in teacher's competences that can influence preventively. Method of questionnaire survey were described teacher's experiences in chicane among children. In agreement with their answers was created preventive precautions databank. Some activities were verified by pedagogic experiment.

My results show that teachers already concern about problems of chicana and try to be preventing. Preventive activities are effective above all in case of longterm and intensive usage.

Obsah

Úvod.....	8
Teoretická část.....	9
1 Šikana, šikánování ve školách.....	10
1.1 Příčiny vzniku šikany.....	10
1.2 Protagomisté šikany.....	12
1.3.1 Agresor.....	12
1.3.2 Oběť.....	14
1.3.3 Skupina – třída.....	16
1.3.4 Pedagog.....	17
1.3.5 Role rodiče.....	17
1.4 Šikánování jako porucha vztahů ve skupině.....	18
1.5 Diagnostika školní třídy.....	20
1.6 Zárok proti šikaně.....	23
1.6.1 Očekávané postoje aktérů.....	24
1.6.2 Základní lečebný program.....	24
1.7 Opatření MŠMT.....	25
1.8 Instituce, které pomáhají při řešení případu šikany.....	27
1.9 Šikana jako pracovní úkol.....	28
2 Kompetence učitele v rámci prevence šikany.....	29
2.1 Osobnost učitele.....	29
2.2 Sociální klima třídy.....	33
2.2.1 Socializace jedince ve třídě.....	34
2.2.2 Skupinová dynamika.....	35
2.3 Prevence šikany způsobem řízení třídy.....	35
2.4 Jiné možnosti prevence.....	45

Děkuji paní doktorce Evě Marádové za odborné vedení a poskytování rad, ale i učitelům škol, kteří vstřícně spolupracovali.

OBSAH

Úvod.....	8
Teoretická část.....	9
1 Šikana, šikanování ve školách.....	10
1.2 Příčiny vzniku šikany.....	10
1.3 Protagonisté šikany.....	12
1.3.1 Agresor.....	12
1.3.2 Oběť.....	14
1.3.3 Skupina – třída	16
1.3.4 Pedagog.....	17
1.3.5 Role rodiče.....	17
1.4 Šikanování jako porucha vztahů ve skupině.....	18
1.5 Diagnostika školní třídy.....	20
1.6 Zákrok proti šikaně.....	23
1.6.1 Očekávané postoje aktérů.....	24
1.6.2 Základní léčebný program.....	24
1.7 Opatření MŠMT.....	25
1.8 Instituce, které pomáhají při řešení případu šikany.....	27
1.9 Šikana jako trestný čin.....	28
2 Kompetence učitele v rámci prevence šikany.....	29
2.1 Osobnost učitele.....	29
2.1.1 Sociální dovednosti pedagoga.....	30
2.1.2 Učitelovy postoje k žákům.....	32
2.2 Sociální klima třídy.....	33
2.2.1 Socializace jedince ve třídě.....	34
2.2.2 Skupinová dynamika.....	35
2.3 Prevence šikany způsobem řízení třídy.....	35
2.4 Jiné možnosti prevence.....	45

Praktická část.....	strana 45
3 Výzkumné šetření.....	46
3.1 Cíle výzkumného šetření	48
3.2 Hypotézy a jejich zdůvodnění.....	48
3.3 Strategie a metody výzkumu.....	48
3.4 Zjištěné údaje.....	50
3.5 Diskuze hypotéz.....	52
3.6 Kvalitativní analýza.....	55
3.7 Ignorování problematiky.....	58
4 Návrh didaktických postupů a preventivních aktivit.....	59
5 Preventivní aktivity ověřené v praxi.....	62
Závěr.....	73
Použitá literatura.....	74
Přílohy.....	76

ÚVOD

Celé své studium základní školy jsem se v nějakém směru potkávala s šikanou mezi vrstevníky. Byla jsem v pozici přímého aktéra i pozorovatele. Jednalo se o fázi zrodu ostrakismu a já patřila mezi agresory. Vše se odehrávalo na prvním stupni základní školy. Ve třídě jsme měli chlapce, který nosil velké brýle. Často jsme si z něj dělali legraci. Dnes již nechápu naši krutost a nedostatek soucitu. Dětský svět dokáže být krutý, pokud se nevede správným směrem a nestanoví se mu hranice. S počátečním stádiem šikany se setkal i můj bratr v páté třídě základní školy, byl však její obětí. Bratr navštěvoval do čtvrtého ročníku školu, kde byla třída určená speciálně pro dyslektické děti. V páté třídě přestoupil na školu blíže k domovu. Do kolektivu nové třídy však nezapadl. Děti se mu kvůli dyslexii posmívaly a dělaly mu různé naschvály. Situace se vyřešila přeřazením bratra do jiné třídy, kde byla příznivější konstelace kolektivu a vstřícnější přístup pedagoga. Zde již bez problémů našel kamarády.

Vycházím tedy z osobních zkušeností, když se domnívám, že šikana je aktuální problém již prvního stupně základní školy. Považuji za důležité, aby se o šikaně mluvilo a učitelé se jí snažili všemi dostupnými prostředky předcházet. Děti by měly být svými učiteli soustavně vedeny k zušlechťování osobnosti a zvnitřňování hodnot jako je láska, respekt, naslouchání, porozumění, tolerance, pomoc bližnímu. Proto se ve své práci chci věnovat především prevenci šikany.

Cílem mé práce je zmapovat zkušenosti učitelů s problematikou šikanování a navrhnout postupy pro utváření pozitivního klimatu, které je základní prevencí šikany. Budu vycházet z literární rešerše na téma šikana ve škole. Zabývat se budu protagonisty šikany, vztahy ve třídě a jejich diagnostikou, zásahem proti šikaně a právní problematikou tohoto jevu. Druhá polovina teoretické části bude věnována kompetencím učitele a jeho možnosti působit v rámci prevence šikany. Ze shromážděných informací v teoretické části budu vycházet při tvorbě praktické části. Na základě dotazníkového šetření sestavím databanku preventivních aktivit. Některé z nich následně ověřím pedagogickým experimentem.

A) TEORETICKÁ ČÁST VE ŠKOLÁCH

V teoretické části se budu zabývat šikanou ve škole. Uvedu základní protagonisty a jejich charakteristiku. Šikana se však netýká pouze přímých protagonistů, ale celé dětské skupiny, proto se zaměřím na poruchy vztahů mezi žáky a jejich poznávání pomocí diagnostiky školní třídy. Pokud se učitel s šikanou setká, je podstatné, aby věděl, jak má správně zakročit, proto se budu věnovat i zásahu proti šikaně a léčbě nemocné skupiny. Dále se zabývám prevencí šikany. Myslím, že učitel může správným pedagogickým působením nejlépe předcházet šikaně. Proto se druhá část věnuje preventivním opatřením a vlivům, které jsou spojeny s působením pedagoga. Hodnoty a charakter učitele silně ovlivňují dětskou skupinu, proto se zaměřím na osobnost učitele a jeho sociální dovednosti či postoje k žákům. Účinnou prevencí je utváření pozitivního klimatu ve třídě. Na vztahy žáků působí skupinová dynamika. Budu se tedy zabývat i tímto prvkem skupinového života. Vyústěním jsou konkrétní metody prevence, které mohou učitelé zařadit do výuky a pracovat s jejich pomocí na přátelských vztazích a pohodové atmosféře ve třídě.

1.2 PŘÍČINY VZNIKU ŠIKANY

Šikana je jednou z forem patologické agrese. Člověk se chová agresivně na základě svých vrozených instinktů, které se však dají usměrnit. (18) Chování lidí je podmíněno i sociokulturním prostředím či rodinným zázemím. Nevhodné podmínky v prvních letech života, kdy se agresivní sklony u člověka uvírají, mohou agresivitu podpořit na základě zkušeností. Jedná se tedy o agresi naučenou. Děti si osvojují určité vzorce chování k získání

¹ Kizka, P. Agresivita a agrese mezi dětmi. Praha: Portál, 1995, s. 25

² Kizka, P. Agresivita a agrese mezi dětmi. Praha: Portál, 1995, s. 24

1 ŠIKANA, ŠIKANOVÁNÍ VE ŠKOLÁCH

V současné době se šikana spojuje především se školou, ale tento pojem je natolik obsáhlý, že se s ním můžeme setkat v každodenním životě, tedy na pracovišti, v rodině, mezi přáteli, v zájmových kruzích, na úradech či dokonce v nemocnicích. Dříve byl tento termín hojně spojován se základním vojenským výcvikem.

Říčan, P. ve své knize definuje tento pojem takto: „*Slovo šikana pochází z francouzského slova „chicane“, což znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů, například vůči podřízeným nebo vůči občanům, od nichž šikanující úředníci vyžadují nová a nová potvrzení a razítka, nechávají je pro nic za nic čekat.*“¹ Pojem šikana zavedl pražský psychiatr Petr Příhoda, jenž jako první u nás ještě před listopadem 1989 veřejně promluvil o šikaně v socialistické armádě. Šikana je tedy záměrné a opakující se fyzické či psychické ubližování druhé osobě. (18)

Na každé škole a v každé třídě hrozí nebezpečí šikany. Žádný učitel by před tímto problémem neměl zavírat oči a ani ho podceňovat. Náročnost rozpoznání tohoto onemocnění skupiny spočívá především v její skrytosti. O drtivé většině šikanování se neví. Učitelům může činit problém rozeznat, kdy se jedná pouze o kamarádské „pošťuchování“, se kterým se můžeme na prvním stupni základní školy setkat poměrně často, a kdy je již hranice překročena. Říčan, P. uvádí: „*Zásadně mluvíme o šikaně pouze tehdy, když je oběť z nějakého důvodu bezbranná, buď pro fyzickou slabost či neobratnost, pro svou izolovanost v kolektivu, pro své psychické zvláštnosti, nebo proto, že agresori útočí ve skupině. Jde tedy o asymetrickou agresi.*“² Jedná se tudíž o situace, kdy je zřetelný nepoměr sil. (8, 18)

1.2 PŘÍČINY VZNIKU ŠIKANY

Šikana je jednou z forem patologické agrese. Člověk se chová agresivně na základě svých vrozených instinktů, které se však dají usměrnit. (18) Chování lidí je podmíněno i sociokulturním prostředím či rodinným zázemím. Nevhodné podmínky v prvních letech života, kdy se agresivní sklony u člověka utvářejí, mohou agresivitu podpořit na základě zkušeností. Jedná se tedy o agresi naučenou. Děti si osvojí kruté vzorce chování k získání

¹ Říčan, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha : Portál, 1995, s. 25

² Říčan, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha : Portál, 1995, s. 28

moci. Někdy je agresivita jediný způsob, jak děti dokáží navázat těsný mezilidský vztah. Člověk, trpící poruchou duchovního a morálního vývoje, dokáže svést třeba i celou třídu ke kruté zábavě. Využívá ve svůj prospěch fungování skupinové dynamiky třídy. Ta je přítomna v každé skupině. Kolář, M. ji vysvětluje takto: „*Jde o síly, které vznikají ve vztazích mezi žáky a ve skupinovém životě. Iniciátoři šikanování od samého počátku používají ke zvrácení skupinové dynamiky ve svůj prospěch násilnou indoktrinaci – kombinaci metod vymývání mozku a psychické manipulace, která nabývá až na charakteru hypnózy.*“³

V posledních letech jsou také jedním z hlavních zdrojů inspirace ke krutosti mezi dětmi sdělovací prostředky. Především televize. Děti již od raného věku sledují pohádky, kde kamarád kamaráda zastřelí, bije ho kladivem, kope do něj. Kamarád se následně zvedne ze země, opráší se, společně se tomu zasmějí a hrají si dál. Násilí je jim předkládáno jako vzor chování vhodný pro dosažení konkrétního cíle a rozhodně se nekvalifikuje jako nevhodné chování, spíše legrace. Starší děti často podlehnou kouzlu počítačových her. I zde je násilí považováno za normální a běžnou součást virtuální reality. Hrozí velké nebezpečí, že přestanou rozlišovat virtuální a skutečný svět. Media dětem křiví pohled na skutečné hodnoty a mezilidské vztahy.

Protože je šikana jednou z forem agrese, považují za důležité si tento pojem objasnit. Šikana je agrese vědomě kontrolovaná, kde si je iniciátor vědom rizik a předem hodnotí důsledky. Agrese je chápána jako způsob jednání za účelem někoho poškodit či mu ublížit. Původ agrese je nejčastěji přisuzován frustraci. Ta je definována jako překážka, která nedovoluje jedinci dosáhnout nějakého cíle. V případě šikany se často může jednat o přemístění agrese, oběť je náhrada za původní cíl. Dle základního dělení existují dva typy agrese: (3)

- **Agrese emocionální**

Tento typ agrese se vyznačuje tím, že jedinec jedná v afektu. Pod tlakem emocí se zachová násilně a teprve po činu si uvědomí, co způsobil. Podstatné je, aby s žákem, který jednal v afektu, byla situace řešena, až zlost odezní. Teprve potom je schopen chápat plně situaci.

---

³ Kolář, M. Bolest šikanování. Praha : Portál, 2001, s. 79

- **Agrese instrumentální** (či zábavy).
Zde se jedná o chladně promyšlenou a záměrnou agresi, kdy násilník od agrese něco vyžaduje. Ve školním prostředí se takto projevuje **šikana**.

1.3 PROTAGONISTÉ ŠIKANY

Za hlavní protagonisty šikany považujeme agresora a oběť. Kdyby však agresor neměl podporu třídy, nebo naopak oběť by měla své zastánce z řad „silnějších“ spolužáků, nevznikly by pro tuto nemoc skupiny vhodné podmínky bujení. Slovo podpora zde nelze vnímat v pravém slova smyslu. Podporou je myšlen i nezájem či ignorace. Spolužáci si možná myslí, že tím, že se do incidentů nemíchají, se na nich nepodílí. To je zásadní chyba. Každý, kdo má možnost šikaně zabránit a neudělá to, ji vlastně schvaluje. Problém šikany je totiž záležitostí celé skupiny. Dovolím si do protagonistů šikany zařadit i pedagoga, neboť i on může pozitivně či negativně působit na rozvoj agrese ve třídě. Jenom chci upozornit, že agresor obvykle není jeden, ale je jich více. Může existovat hlavní agresor, který kolem sebe sestaví jádro agresorů. Na šikaně je zjevná právě převaha sil. ✕

1.3.1 AGRESOR

Iniciátor šikany je agresor. Pokusím se popsat některé specifické projevy, které osobu agresora charakterizují. (1, 8, 9,18)

Tělesné dispozice

Agresor obvykle oplývá tělesnou silou, zdatností a obratností. Může projevovat velký zájem o bojová umění. Pokud však nemá tělesnou stavbu postačující k zastrašení oběti, může pomocí důvtipu manipulovat se skupinou. Fyzická síla je tedy pro agresora výhodou, ale ne podmínkou.

Motivy jednání

- Agresor prožívá příjemný pocit z krutosti a z utrpení jiných.
- Snaha získat pozornost ostatních spolužáků.

- Způsob zprostředkování si zábavy.
- Kompenzace za vlastní pocity neúspěchu.
- Závist – značkové oblečení, přízeň učitelů či vysněné dívky, popř. chlapce, lepší známkování aj.

Typické povahové rysy

- Snaha o dominantní postavení ve skupině.
- Egocentričnost a egoismus. Ve svém jednání se orientuje na sebe. Snaží se získat výhody.
- Menší citlivost k možným následkům jednání.
- Projevuje se jako duchovně a mravně nezrálá osoba. Záleží mu pouze na sobě, je zcela netečný k tomu, co způsobuje jiným lidem.
- Touha po moci.
- Mravní slepota.⁴ Jejím základem je sobeckost. Chápe ostatní lidi jako neživé předměty, které mohou pouze využít pro pobavení. Nejsou schopni porozumět bolesti oběti a základní humánní hodnoty jsou jim cizí.
- Absence pocitů viny.

Agresor se často cítí lepší než ostatní. Zasloužený trest často vnímá jako nespravedlnost. Za jakoukoliv cenu se snaží o ochranu sebepojetí. Ironií je, že toto chování má kořeny v nelásce k sobě samému. Závislost na sobě naznačuje chybějící sebepřijetí. Je to jako se základními životními potřebami, když máme žízeň, snažíme se naši potřebu uspokojit tím, že hodně pijeme vodu. Pokud se agresor nemá rád, zaměřuje se na pocity lásky k sobě samému, aby doplnil jejich nedostatek. Nikdy však nemůže být zcela spokojen, což vede k frustraci. (8)

Rodinná výchova

Negativně působící je rodinná výchova, kde převládá citový chlad, lhostejnost až nepřátelství či fyzické a psychické násilí. Někteří rodiče dítěti kompenzují samotu a citový chlad penězi. Při řešení prohřešků svých dětí vůči jiným autoritám disponují svou mocí a vlivem. Toto jednání má také negativní důsledek na osobnost agresora.

⁴ Kolář, M. Skrytý svět šikanování ve školách. Praha : Portál, 1997, s. 48

TYPY AGRESORU (5, 8, 9, 18)

Osobnosti agresorů jsou duchovně a mravně nezralé. Spojitost lze spatřit s častějším výskytem těžké citové deprivace v rodině. Společná všem typům agresorů je nenasytná touha po moci. (9)

- **Silák** - Jedná se o fyzicky zdatného a silného jedince. Často se potýká s kázeňskými problémy. Je agresivní. Obvykle se projevuje tvrdě a hrubě. Cestu životem si razí s použitím hrubé síly. Svým jednáním se snaží zastrašit ostatní. Vyžaduje absolutní poslušnost. Míra inteligence obvykle není příliš vysoká.
- **Vtipálek** – Tento typ tyрана je extrovertní, výřečný a aktivní. Snaží se na sebe upoutat pozornost na úkor oběti.
- **Manipulátor** – Zde se projevuje fakt, že zakrnělý charakter se nevyklučuje s vysokým intelektem. Forma násilí je rafinovaná, cílená a především dobře skrytá. Jedná se o introvertní osobu, která nestojí o uznání. Agresor využívá promyšlené manipulace se skupinou při působení na oběť. Lže, dělá a říká to, co podle něj druzí chtějí slyšet. Získávají si moc na základě vychytralosti a klamu. Chcují být pány situace.

1. 3. 2 OBĚŤ

Oběti šikany se může stát prakticky kdokoli. Hlavní příčinou je odlišnost. Agresor si vybírá z široké palety potencionálních faktorů spouštějících nelibost v jeho očích. (1, 8, 9, 18)

Potenciální faktory ovlivňující „výběr oběti“:

- **Vzhledová jedinečnost** – Tloušťka, délka a tvar nosu, velké či křivé zuby aj. Dětský kolektiv dokáže být krutý k lidským fyzickým nedokonalostem.
- **Tělesný handicap** – Šilhání, špatná výslovnost, koktání, ochrnuté končetiny aj.
- **Rasová odlišnost** – Odlišný původ, jiná barva pleti. Rasová odlišnost je jedním z nejdiskutovanějších témat dnešní doby a ani prostředí škol se nevyhýbá.

- **Oblíbenost u učitelů** – Dobré výsledky, náklonnost učitelů.
- **Oblečení nesplňující „módní normy“** - Soudobý dětský kolektiv ovládá fenomén drahého značkového oblečení. Bohužel, každý rodič tento nadstandard dítěti nemůže dopřát.
- **Tělesná slabost** - Agresory láká neschopnost se bránit a jistá míra zranitelnosti.
- **Příchod dítěte do upevněného kolektivu** – Příchod do upevněného kolektivu je náročný. Nově přichodící žák se může snadno stát obětí šikany.
- **Bojácná povaha** - Bojácnost, jemnost, odpor k násilí, nízké sebevědomí.

Není to však pravidlem. Zním případ, kdy byl obětí normální, veselý, komunikativní chlapec, avšak byl tmavší pleti a dyslektik. Kombinace, která ho odsoudila k nepřijetí spolužáků a dokonce třídní učitelky.

Nejtěžší pro oběti je, když ve třídě nemají ani jeden pozitivně opěťovaný vztah. Z takového dítěte se stává outsider. Černoch, F. definuje oběť šikany podobně: „*Kdo se neumí prosadit či se nějakým způsobem od skupiny odlišuje, přitahuje na sebe její pozornost, a to často v negativním slova smyslu – nestává se pro skupinu vzorem, ale naopak černou ovci, a podle toho je s ním těmi silnějšími zacházeno. Jako nejhorší vidíme, že taková oběť si ponejvíce ze strachu z ještě horších následků nechává své ponižení pro sebe.*“⁵

Je důležité mít na paměti, že ohroženo může být každé dítě.

NÁSLEDKY U OBĚTÍ

Stát se obětním beránkem šikanování může mít nedozírné následky na psychiku jedince. Dítě zažívá soustavný stres, který může přejít v psychické trauma. Vidinová, D., Preiss, M. ve své knize popisují, že nejvíce traumatizující jsou pro člověka události, kde hraje roli lidský úmysl. „*Stav stresu se projevuje v symptomech tzv. adaptačního syndromu, což je generalizovaná reakce na zátěž probíhající ve třech fázích:*

- 1.) *Fáze poplachová (alarmová): Náhlé narušení vnitřního prostředí organismu.*
- 2.) *Fáze rezistence: Adaptace na stres je maximální, organismus si na stresující faktor zvyká.*

⁵ Černoch, F. Šikaně stop! Praha : Avis, 1997, s. 64

3.) *Fáze vyčerpání: Nadměrnou intenzitou stresu dochází k celkovému selhání adaptačních a regulačních schopností organismu. Výsledkem takového selhání může být vážné ohrožení zdraví i života.*⁶

Pokud se člověk stane obětí lidské krutosti a násilného chování, otřese to od základu s jeho důvěrou v dobro a společnost. Prožitá bezmocnost a narušení osobní svobody je hlubokým zásahem do jeho psychiky. Závažnost poškození je určena mírou intenzity a délkou týrání.

Důležitost předcházení šikanování na školách je tedy alarmující. To, že s dítětem není vše v pořádku, je zřejmé z náhlých a častých zdravotních problémů. Stěžují si na bolest hlavy, břicha, trpí nespavostí. Nemoci jsou způsobeny narušenou dětskou psychikou. Dítě často odmítá školu navštěvovat, nechce však udat důvod. (8,9)

Kolář, M. uvádí: „*Pozdní následky šikan se podobají syndromu vyhlazovacích táborů. Jejich hlavní znaky jsou nápadně podobné: chronické depresivní stavy, sebe-destructivita, poruchy přizpůsobivosti a narušený vývoj osobnosti.*“⁷

1.3.3 SKUPINA – TŘÍDA

Základním faktorem, aby mohla vzniknout šikana v úzkém kolektivu dětí, je oblíbený nebo alespoň respektovaný agresor. Všechny děti nemusí na ponižování oběti pohlížet pozitivně, ale buď jsou samy vystrašeny, nebo je jim agresor sympatičtější než-li oběť, a tak nezasahují. (8,9)

Postoje „nezúčastněných“ žáků k šikaně ve třídě:

A) Pasivní nesouhlas – Dítě s ubližováním nesouhlasí, ale má strach z agresora. Obava, že by se agresorův hněv mohl obrátit vůči němu, mu brání pomoci oběti.

B) Nezáúčastněnost - Záměrné přehlížení situace je vlastně němý souhlas.

C) Souhlasný postoj – Zde se spolužáci aktivně zapojují do týrání oběti.

⁶ Vidinová, D., Preiss, M. Psychické trauma a jeho terapie. Praha : Portál, 1999, s. 15

⁷ Kolář, M. Bolest šikanování. Praha : Portál, 2001, s. 101

1. 3. 4 PEDAGOG

Učitelé se někdy stávají také nechtěnými protagonisty šikany a to v těchto ohledech:

A) Učitel se problematikou šikany nezabývá.

Setkala jsem se s učiteli, kteří se problematikou šikany nezabývají. Z nějakého zvláštního důvodu se domnívají, že na jejich škole a hlavně v jejich třídě se šikana prostě vyskytnout nemůže. Vlastně se ani příliš o dětský kolektiv nestarají. Domnívají se, že kdyby se šikana vyskytovala v jejich třídě, jistě by si toho hned všimli. Jak jsem již zmiňovala, šikana je jev skrytý. Učitel by měl pracovat s třídou jako kolektivem a rozvíjet pozitivní klima. Také by měl být schopen upřímně reflektovat sám sebe a svůj vztah k žákům.

Stává se, že učitelé cítí averzi a despekt dětského kolektivu k obětem a nedokáží tento postoj usměrnit. Nepřímo tak akceptují a podporují agresi. Učitel může dát dokonce bezděčně sám důvod k šikaně, když nevhodně použije ironie či si z dítěte před celou třídou utahuje a vysmívá se mu. (18)

B) Pedagog sám usiluje o moc a autoritu.

Existuje typ pedagoga, který má potřebu cítit se nadřazený. Zvolil si proto povolání, kde bude moci uplatnit direktivní chování. Určuje pravidla chování, vyžaduje naprostou poslušnost, může manipulovat, trestat, čímž nepřímo pomáhá nastolit atmosféru vhodnou k šikaně. (8)

1. 3. 5 ROLE RODIČE

Rodiče obětí se o šikaně dozvědí častěji než rodiče agresorů.

Alarmující znamení, která mohou naznačovat, že se dítě stalo obětí šikany:

A) Psychické změny - Dítě často prožívá úzkost, budí se ze spaní, vymýšlí si nemoci a jiné důvody, proč nejít do školy.

B) Častá tělesná zranění – Oběť chodí často ze školy s modřinami, šrámy a oděrkami.

Děti často rodiče prosí, aby nezasahovali, protože mají strach z odplaty útočníků. Je proto třeba jemnosti a taktu, zároveň však důraznosti ze strany rodičů při řešení krizové situace.

Rodič oběti může negativně působit, a to:

- **Při odhalení situace jedná ukvapeně.** Nejprve by měl diskrétně konzultovat problém s pedagogem a rozhodně situaci nebrat na lehkou váhu. Nepovažují ani za zbabělé řešení, přeřadit dítě na jinou školu v případě, že se pedagog zachová neočekávaně či nestandardně.
- **Domnívají se, že drobná šikana patří do světa dětí.** Dítěti může ublížit lehkovážný přístup rodičů.
- **Nutí dítě, aby se bránilo.** Mohou existovat také rodiče, většinou tedy otec, kteří se nejsou ochotní smířit s myšlenkou, že je jejich syn „otloukánek“. Otec neunes představu, že se syn nedokáže bránit jako „správný muž“.

Rodiče agresorů se často ani nedozvědí, že jejich dítě někomu ubližuje. Těžko se tím bude chlubit. Někdy mohou rodiče agresorů reagovat arogantně, bez soucitu s obětí. Jako by ani nechápali či si nepřipouštěli závažnost situace. Někdy mohou dokonce cítit pýchu, že se jejich dítě dokáže prosadit v dětském kolektivu a „udělat si pořádek“. Školou a jejími obavami opovrhují. Stávají se tak nepřímými účastníky šikany. Pokud si naopak myslí, že situaci vyřeší jednorázově a to tak, že agresor „dostane na zadek“, jsou také na omylu. Bude za to pykat oběť. (8)

1. 4 ŠIKANOVÁNÍ JAKO PORUCHA VZTAHŮ VE SKUPINĚ

Šikana ve třídě je záležitostí celé skupiny. Netýká se pouze agresora a oběti. Každý má možnost nějakým způsobem reagovat. Jedná se tedy o kvalitu vztahů ve třídě. Vztahy při šikaně mají svůj zákonitý vývoj. Kolář, M. chápe šikanu jako nemoc sociální skupiny, která má pět stádií:

1) Zrod ostrakismu – Dítě je ostatními spolužáky odmítáno, ignorují ho a nebaví se s ním. Je nejméně oblíbené a dělají se na jeho účet legrácky, které mu nejsou příjemné. Jedná se o jemné formy psychického násilí.

2) Fyzická agrese a přitvrzování – Při emocionálně vypjatých situacích si na obětním beránkovi třída odreagovává své nepříjemné pocity. Disponovaní jedinci, jenž zakusili pocit týrání slabšího, přitvrzují v manipulaci. Odhazují poslední ostych. Na vývoj situace působí pozitivní zaměření třídy a postoj ostatních spolužáků k šikanování.

3) Klíčový moment – Utvoří se jádro agresorů. Začnou spolupracovat a promyšleně týrat vyhlédnutou oběť. V tomto rozhodujícím momentu se již rozhoduje, zda se počáteční stadium změny ve stadium pokročilé.

4) Většina přijímá normy agresorů – Agresoři ovládají třídu. Pravidla, která stanoví, jsou přijata a stanou se nepsaným zákonem. Dokonce i obvykle hodní a mírní žáci podlehnou a přijímají hodnoty a ideály agresorů. Jsou schopni týrat oběť a prožívají přitom uspokojení.

5) Totalita neboli dokonalá šikana – V posledním stadiu již dochází k brutálnímu násilí bez pocitů viny či soucitu. Týrání je všeobecně spolužáky přijímáno za běžnou činnost, při které si užijí legraci. Poslední zbytky humánního cítění jsou vytěsněny. U oběti se mohou dostavit psychosomatické potíže, zhroucení či pokus o sebevraždu. (8, 9)

PŮSOBENÍ INICIÁTORA NA KOLEKTIV*

Vliv na jednotlivé žáky i celou třídu má skupinové působení. Při práci se skupinou je lze využít v pozitivním směru, ale může být i zneužito. Iniciátoři šikany naruší kladné vztahy ve skupině a omezí svobodu zúčastněných, což má vliv na změnu jednotlivce pod tlakem skupiny a přeměnu celku jako takového. Agresoři si dobře uvědomují, že si musí podmanit celou třídu. Na základě „přátelských“ vztahů si dominantně a manipulativně prosazují své cíle. Žáci, ovlivnění skupinou, ztrácí schopnost samostatného úsudku. Při pokročilé šikaně se může stát, že jsou žáci, kteří přihlíží krutosti, fascinováni strachem a bolestí oběti. (8, 9)

A) Role rodičů

Rodiče mohou vyslovit podezření, pokud jejich dítě chodí opakovaně ze školy s modřinami či poraněními. Povězují na něm i změny v chování. Dítě projevuje náhly zájem o návštěvu školy, působí strachem až zhroutěním. Může mít problémy se spaním.

* Kolektiv – tímto termínem rozumím školní třídu.

VÝVOJ VLIVU AGRESORA NA OBĚŤ

Vůdci šikany užívají metod psychické manipulace a vymývání mozku. Oběť je vystavena dlouhodobému a promyšlenému násilnému chování, což má neblahý důsledek i na její psychické zdraví. Nakonec podlehe pod tíhou ran či vyhrožování nátlaku a přijme postoje či hodnoty, které agresor požaduje. Původní osobnost oběti se mění na plně poplatnou agresorům. U čtvrtého a pátého stupně šikanování obvykle nastane něco jako závislost mezi agresorem a obětí. Agresor potřebuje svou oběť, protože mu dává pocit moci a nadřazenosti a stává se ztělesněním jeho vlastního strachu a nejistot. Iniciátor cítí při týrání natolik příjemné pocity, že je vyhledává a potřebuje je zažívat znovu. Zdokonaluje a stupňuje způsoby mučení pro ještě větší požitky. Gradování brutality agresora působí na oběť tak, že se prolomí poslední křehké hráze obrany vůči tělesné a psychické bolesti. Zpravidla to v oběti rozpoutá sebezničující síly, čehož agresor využívá. Důsledkem takového působení vzniká až extrémní forma závislosti. Oběť považuje agresora za kamaráda a obdivuje ho. Poslouchá ho na slovo a odezírá, co má udělat. Pro učitele může být tedy někdy velmi náročné rozeznat šikanu mezi spolužáky. Vztah mezi agresorem a šikanovaným často připomíná podivný druh přátelství, které ale rozhodně není rovnocenné. Oběť je jako poslušný pejsek, který dělá to, co mu „kamarád“ diktuje. (8, 9)

1. 5 DIAGNOSTIKA ŠKOLNÍ TŘÍDY*

Rozpoznat šikanu není pro učitele jednoduché, protože se obvykle odehrává v jeho nepřítomnosti. Existují však některé varovné signály, které by učitel neměl přehlížet. (8,9)

Tyto signály udávají jasný podnět k vyšetřování:

A) Rodič oběti kontaktuje učitele.

- Rodiče mohou vyslovit podezření, pokud jejich ratolest chodí opakovaně ze školy s modřinami či potřhaným oblečením. Pozorují na něm i změnu v chování. Dítě projevuje náhlý strach z navštěvování školy, působí smutně až ztrápeně. Může mít problémy se spaním.

* Školní třída – tímto termínem rozumím formální skupinu dětí, v níž vznikají na základě pravidelného setkávání v jedné třídě vztahy neformální.

- Dítě se rodiči přímo svěří, že je mu ubližováno.

B) Oběť kontaktuje učitele.

- Osobně – Při osobním kontaktu se dítě svěří učiteli se svým trápením.

- Anonymně – Oběť učitele osloví pomocí dopisu.

C) Náhodný alarm.

Může se také stát, že učitel přijde do hodiny dříve a spatří žáky v přesile ubližovat jinému žákovi za mohutného povzbuzování ostatních.

Pedagog si však může všimnout jiných, už ne tak jasných známek existence šikany. Může z toho usuzovat, zda je dítě šikanováno, i když není bezprostředním svědkem ve chvíli, kdy je dítěti ubližováno.

Signály, které učitele varují, že žák není oblíben kolektivem:

- Žák je třídou ignorován. Je izolován od kolektivu.
- Nemá žádného kamaráda, nikdo s ním nechce sedět v lavici.
- Děti se žákovi vysmívají či mu nadávají, nemá zastání.
- Spolužáci na něj promlouvají především příkazovacím tónem.
- Potyčky, v nichž je patrná převaha a oběť je až výrazně pasivní při obraně.
  - neúměrně větší fyzická síla (konstituce)
  - početní převaha
- Třída oslovuje žáka nelichotivou přezdívkou.
- Nepřátelské až nenávistné výhrady dětí vůči žákovi.

Skryté volání oběti o pomoc pedagoga:

- Žák vyhledává přítomnost učitelů i o přestávkách, pohybuje se v blízkosti kabinetu a po zazvonění vchází do třídy až s pedagogem.
- Osamocení dítěte.
- V projevech žáka je dlouhodobě přítomen strach, nejistota a úzkost.
- Známkou, že dítě je obětí šikany, může být často potrhaný či zašpiněný oděv.

METODY POZNÁVÁNÍ ŠKOLNÍ TŘÍDY

Jedná se o metody poznávání jednotlivých žáků, ale také o důkladnou analýzu formálních a neformálních vztahů ve třídě. Výsledky by mohly mnohé napovědět a je dobré, aby pedagog své podezření konzultoval se školním psychologem. (1)

A) Pozorování

Učitel intenzivně pozoruje třídu, aby odhalil potencionální agresory a oběti. Za tímto účelem si všímá, zda dítě vykazuje některé ze známek skrytého volání o pomoc či přímých signálů, které učitele varují, že žák není oblíben kolektivem.

B) Rozhovor

Další metodou získávání informací je rozhovor. Provádí se na základě předem promyšlených otázek. Otázky mohou být základní a doplňující. Výhodou rozhovoru je, že se učitel může orientovat v odpovědích i na základě nonverbální komunikace žáka, tónu hlasu aj.

C) Sociometrické metody

Bendl, S., který vychází z Bakošové, Z., uvádí jako nejčastější metody sociometrického průzkumu:

- Technika „hádej kdo“ – Dětem je předložen popis několika charakterových vlastností a mají za úkol odhalit, na kterého spolužáka se daný popis hodí.
- Technika odhadu času - Žáci uvedou kolik času by chtěli trávit s ostatními v určitých situacích.
- Technika preferenčního záznamu – Každý žák ohodnotí spolužáky podle bodů. Jedná se především o fakt, jestli by byl schopen s danými žáky spolupracovat či trávit volný čas.
- Sociometrický test či dotazník* – Ten je určen k analýze vzájemných vztahů a emocionálních vazeb mezi dětmi. Test nám pomáhá odhalit stupeň integrovanosti skupiny či určení „sociometrických pozic“. (1)

* Mezi nejznámější standardizované sociometrické dotazníky patří SO-RA-D. S jeho pomocí se získávají údaje o vztazích mezi žáky, oblíbenosti a vlivu jednotlivých dětí.

Aplikací všech zmíněných metod lze učinit souhrnnou charakteristiku skupiny, její strukturu a lépe pronikneme do vztahů mezi členy. Pokud by z šetření vyplynulo, že by se skutečně mohla ve třídě odehrávat šikana, je důležité zachovat chladnou hlavu a pokusit se nejprve určit pokročilost stadia onemocnění (viz 1.4) a podle toho řešit situaci. Pokud se šikana vyznačuje drobnými projevy ostrakismu, není onemocnění skupiny ještě zhoubné. Oběť dokáže otevřeně mluvit o nechtěných zkušenostech. Ostatní děti se nebojí vyjádřit svůj názor. Pokud se však již ve třídě usadilo jádro agresorů, vyšetřování a odhalování opravdových vztahů ve třídě je mnohem náročnější. Oběť se bojí vypovídat a udává různé důvody svých zranění. Dětský kolektiv je pod tlakem agresora. Násilí obvykle popírají.

1. 6 ZÁKROK PROTI ŠIKANĚ

Každý pedagog, který se setká s šikanou ve své třídě, si asi jako první položí otázku, jak správně postupovat, aby zásah proti tomuto nežádoucímu jevu byl efektivní. Prioritně je důležité zachovat klidnou hlavu a dát zřetelně najevo svůj negativní postoj k vyskytujícímu se jevu ve třídě. Jednat by měl pedagog neprodleně. Několik rad napsal Říčan, P.: „*Odsuzujeme čin, nikoli pachatele. Každý vážnější případ šikany oznámí třídní učitel řediteli školy. Za každou cenu se snažíme uchránit oběť před dalším hrubým zacházením. Nejsou však na místě projevy přehnaného soucitu.*“⁸ Celá situace se řeší individuálně s obětí i agresory. Není vhodné ani efektivní řešit problém za účasti celé třídy. Agresorům lze apelovat na svědomí, vyjádřit zklamání a změnit k nim přístup chování. Můžou jim být uděleny různé sankce, např. vyloučení z třídního výletu či udělení důtky. Jednání s rodiči agresorů je často nutné. Je potřeba zdůraznit osobní zájem rodičů, není vyloučeno, že agresivita jejich potomka by se časem neobrátila i proti nim. Nakonec je řešení problému i ve vlastním zájmu agresivního dítěte, kterému hrozí sankce školy a v budoucnosti konflikty se zákonem. Pokud by rodiče reagovali negativně, nemá smysl jednání protahovat. Rozhodně se nedoporučuje nasadit obviňovací tón. (8, 9, 18)

Je vhodné skupině oznámit, zda a jak budou viníci potrestáni a vyzvat ji, aby pokračování šikany nepřipustila. Apelovat na slušnost, svědomí, empatii, rytířství. Děti by měly chápat, že zodpovědnost nesou všichni, kteří o ubližování věděli a nezasáhli. Důležité je, aby děti doopravdy chápaly, že to, co se ve třídě odehrávalo, bylo špatné. Vhodné je zařadit

⁸ Říčan, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha : Portál, 1995, s. 54

některou z dramatických metod, aby se děti mohly ocitnout v roli oběti a pocítily větší empatii k jejím pocitům. U mladších dětí může být účinná skupinová diskuze. Jedno z možných řešení je pozvat všechny rodiče a děti na setkání, kde se celý případ projedná společně. (8, 9, 18)

1. 6. 1 OČEKÁVANÉ POSTOJE AKTÉRŮ

Při odhalení šikany nelze předpokládat, že se oběť otevřeně pedagogovi svěří, určí agresory a podělí se o těžké zážitky. Je pro ni ponižující připustit, že byla jinými týrána. Dále je možné, že bude prožívat pocity viny z žalování. Oběť může mít mnohdy i oprávněný strach, že po přiznání pedagog zareaguje nevhodným způsobem. Situaci vyřeší pouze zdánlivě a oběti tím ještě přitíží. Agresoři obvykle své činy zapírají. Snaží se pozměnit pravdu a staví se do role oběti. Cítí se být ke krutosti vyprovokováni. Považují ji za sebeobranu. Snaží se vyšetřovatele přesvědčit, že oběť si týráni vlastně zasloužila. Svorně všichni mění pravdu dle svého pokřiveného pohledu. Dokáží být velmi kreativní při svých lžích, dokonce zmanipulují falešné svědky či nutí oběť ke lži. V počátečních stádiích šikany se však lež dá snadno pomocí svědků rozeznat. V této fázi ještě není zmanipulována celá třída, proto jsou ostatní děti ochotny říci pravdu. V pokročilých stádiích šikany je již náročnější odhalení pravdy. Děti, které se přímo šikanování neúčastnily, ji připustily svým mlčením. Důvodem mohla být antipatie k oběti či strach z agresorů. V druhém případě je stejný strach bude omezovat při výpovědi. (8)

1. 6. 2 ZÁKLADNÍ LÉČEBNÝ PROGRAM

Kolář, M. formuloval základní intervenční program (ZIP), který je určený pro celkovou léčbu skupin. Program lze použít pouze v počátečních stádiích onemocnění. Můžeme jej aplikovat samostatně a jednorázově. Mnohem větší úspěšnost však můžeme zaznamenat, pokud je program pouze začátkem celoroční práce se třídou. V případě, že skupina onemocněla čtvrtým a pátým stadiem šikanování, je třeba ji nejdříve rozbít a vytvořit nové složení třídního kolektivu, který dává naději na úspěšnou léčbu. (8,9)

Cíle léčebného programu:

- Odstranění destruktivních vlivů, které mají negativní dopad na zdravou atmosféru ve skupině.
- Léčit a uzdravit vztahy mezi spolužáky.
- Vnitřní proměna vztahů.
- Posílení obranyschopnosti skupiny proti případnému obnovení šikanování.

Znakem úspěšnosti je, když si děti mohou prožít pocity ztotožňující se skupinou. Každý člen má svou nezaměnitelnou hodnotu, dobré je u každého ze skupiny vyzvednout jeho přednosti. Dát dětem důvod, proč si každého dílku řetězce vážít. U dětí se objeví chvíle vzájemnosti a prožitek společenství jako celku, v němž všichni patří k sobě a mají zde své důležité místo. Ideální způsob dosažení cíle, který jsme si vytyčili, je komunitní model* práce. Základem je třídní setkávání jednou týdně, zaměřené na práci se skupinovou dynamikou, základní komunitní pravidla, specifická pravidla a spoluspráva. Jejich úspěšná aplikace je základem léčby. (8, 9)

1.7 OPATŘENÍ MŠMT ČR

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR v létě 2000 zřídilo pracovní skupinu proti šikanování. Smysl skupiny je především v tom, že vytváří program promyšleného postupu boje proti šikanování. Hlavním úkolem je pomoc školám. Započal program vzdělávání odborníků k potírání šikany. Důležité je, že je tento problém již otevřeným problémem a tématem k diskuzím. Práce skupiny však byla ukončena. 1. ledna 2001 nabyly účinnosti Metodické pokyny ministerstva školství k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení. Pro praxi je tento materiál účinný, protože stanovuje pravidla, jak mají školy provádět prevenci a jaké kroky podniknout při odhalování a řešení šikany. Problematika šikanování se stala důležitou součástí koncepce prevence sociálně patologických jevů dětí a mládeže v působnosti MŠMT na období 2001 – 2004. (1, 8, 9)

V roce 2008 byl inovován Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení č. j. 24 246/2008-06.

---

* Komunitní model vyjadřuje demokratickou formu organizace života ve třídě.

Nyní bych zde chtěla přiblížit obsah těchto metodických pokynů. Cílem je upozornit na závažnost šikanování a poskytnout pedagogickým pracovníkům základní informace k prevenci a řešení tohoto problému. (21)

Problematikou šikanování se pokyny zabývají v těchto ohledech:

- Vysvětlení základních pojmů týkajících se šikany.
- Projevy šikany. Učitelům pomohou snadněji určit prvky nevhodného chování.
- Povinnost všech škol a školských zařízení zabývat se prevencí šikany.
- Šikana z právního hlediska odpovědnosti školy. Škola nese odpovědnost za ochranu zdraví dětí. Upozorňují na fakt, že pokud je učitel s případem šikany obeznámen, avšak nepodnikne žádné účinné kroky k jejímu zastavení a léčbě skupiny, vystavuje se riziku trestního postihu.
- Prevenci šikanování na základě norem demokracie a cíleného budování pozitivních mezilidských vztahů ve třídě. Důraz je kladen na vzdělanost učitelů v této problematice a dostupnost tematické literatury ve školní knihovně.
- Program proti šikanování jako součást Minimálního preventivního programu by měla mít vytvořený každá škola. Program by měli vypracovávat všichni učitelé za pomoci školního metodika prevence. S programem by měli být seznámeni na začátku školního roku žáci i jejich rodiče.
- Postupy řešení nežádoucího jevu, jakým je šikana.
- Způsoby výchovných opatření pro potrestání agresorů.
- Spolupráce školy s rodiči a specializovanými institucemi.
- Možnosti učitele při řešení šikany. Návod na koho se může pedagog obrátit, seže-li vedení školy. (21)

Domnívám se, že Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení je velmi kvalitně zpracován a pedagogům by mohl být v mnohém nápomocen. Problém bych viděla v kontrole důsledného plnění pokynů školami a samotnými pedagogy. Ve své praxi jsem se setkala s pedagogy, kteří šikanu stále nepovažují za závažný a aktuální jev a nechápou důležitost jejího řešení.

1.8 INSTITUCE, KTERÉ POMÁHAJÍ S ŘEŠENÍM PŘÍPADŮ ŠIKANY

Problémem šikanování se zabývají z různých hledisek i některé instituce. Některé vznikly na základě dobrovolného ustanovení, jiné jsou zřízeny k pomoci ze zákona. Chtěla bych zde některé uvést. (1)

A) ZE ZÁKONA

- **Pedagogicko-psychologická poradna.** Provádí odborná vyšetření žáků. Zpracovávají plány aktivit prevence sociálně patologických jevů. Vydávají informační publikace pro pedagogy a organizují kurzy, které se specializují na prevenci sociálních nežádoucích jevů.
- **Střediska výchovné péče.** Jsou součástí systému pedagogicko-psychologického poradenství. Nabízí odbornou preventivně výchovnou péči dětem, u kterých je riziko poruch chování či se u nich již vyskytl negativní jev v sociálním vývoji. Pobyť ve středisku je na základě dobrovolnosti. Je zde zajištěna prevence a terapie sociálně-patologických jevů.
- **Dětské krizové centrum.** Oběti šikany zde naleznou odbornou pomoc.
- **Policie ČR.** Děti, které ještě nejsou zletilé, nemají trestní odpovědnost. Avšak každý má právo se obrátit o pomoc na policii. Ti mohou pomoci v rozsahu své působnosti.
- **Psychiatrická léčebna.** Zde mohou být umístěny děti s agresivními a násilnickými sklony. V léčebně také pomáhají zlepšit psychický stav obětem šikany.

B) DOBROVOLNÉ INSTITUCE

OS Společenství proti šikaně

Předsedou tohoto společenství je autor mnoha knih zabývajících se tematikou šikany Kolář, M. Jedná se o dobrovolné humanitární sdružení. Pracují v něm specialisté orientující se na šikanování a rodiče, jejichž děti se obětí šikany staly, vychází tedy z osobních zkušeností. Sdružení se věnuje prevenci a pomoci obětem šikanování. Sdružení se snaží realizovat preventivní a léčebné programy, zjišťuje existenci šikanování na školách, pokouší se do

problému zasvětit laickou veřejnost. Umožňuje vzdělávání lidí, kteří se o problematiku zajímají. Společenství spolupracuje s národními a mezinárodními institucemi v oblasti ochrany osob před šikanou. Pravidelně je udělována modrá stuha školám, které pečují o bezpečné prostředí a věnují se poctivě problematice šikany a její prevenci. (22)

1.9 ŠIKANA JAKO TRESTNÝ ČIN

V právní praxi bývá pojem šikana používán jako záměrné jednání podlamující lidskou důstojnost. Materiální stránka trestného činu spočívá v tom, že agresorovy činy obsahují znaky konkrétního trestného činu tak, jak jsou vymezeny v trestním zákoně. Pokud tomu tak není, stejně není vyloučeno, že pachatel nedostane alespoň podmínku. (9)

Důležité je si uvědomit a především žáky informovat, že šikana je trestný čin. Za trestný čin se považuje např. vydírání, ublížení na zdraví apod. V trestním řízení by měla oběť právo na náhradu škody. K trestnímu řízení však mnohdy nedojde z důvodu nízkého věku agresora (pachatele). Na děti mladší patnácti let se sice nevztahuje trestní odpovědnost, ale dle míry prohřešku lze stanovit umístění dítěte do výchovného ústavu. Toto opatření je až krajním řešením. Někdy mohou být odpovědnými za skutky ustanoveni trestním zákonem rodiče. Týká se to případů, kdy rodiče zanedbávají výchovu dětí. (9)

Vlastnosti a dispozice, které jsou předpokladem správného učitele:

- Duševní vyrovnanost.
- Důvěra v práci s vlastními postoji a jejich objektivní hodnocení. Neměl by připusit, aby se jeho vlastní antipatie odrážely na vztahu k žákovi.
- Čistá spravedlnost.
- Opatrná hodnověrnost a porozumění.
- Zamezení špatné činy, nikoliv žáky.
- Je citově vyrovnaný. Ze studie pracovníků katedry psychologie Univerzity Karlovy vyplývá, že špatné projevy citové nevyrovnanosti učitele uvádějí žáci nejčastěji ze všech záporných vlastností. Pod pojmem nevyrovnanost jsou srozumitelně v celém

2 KOMPETENCE UČITELE V RÁMCI PREVENCE ŠIKANY

Každý učitel může svým pedagogickým působením přispět k atmosféře nepříznivé pro vznik šikany. Vyžaduje to však systematickou práci. Základem je prevence. Není dobré šikanu podceňovat, protože žádný dětský kolektiv vůči ní není imunní. V učitelově moci je vytvořit přátelské otevřené klima, kde je výrazný důraz na komunikaci a respekt k druhému. Záleží na osobnosti učitele a jeho mnohostrannosti. Říká se, že učitelské povolání je poslání. Nejde pouze o kognitivní znalosti. Velmi podstatná je i empatie a sociální citění. Pedagog ovlivňuje třídu svými vlastními mravními ideály, které by měly být v ideálním případě postaveny na úctě, toleranci a respektu ke všem lidem bez rozdílu. Není lepší výuky těchto hodnot, než jít sám příkladem. Zároveň je důležité budovat u dětí sebevědomí a touhu po rozvoji osobnosti. Motivovat je k touze po poznání a samostatnému hledání opovědí. Vlastně by se dalo říci, že každý učitel má trochu zodpovědnost za budoucnost našeho národa.

2.1 OSOBNOST UČITELE

Každý učitel je pro děti vzorem chování. Svým působením má na děti veliký vliv. Měl by si být tedy vědom svého vlivu na žáky a odpovědnosti za něj.

Vlastnosti a dispozice, které jsou předpokladem správného učitele:

- Duševní vyzrálost.
- Dovednost práce s vlastními pocity a jejich objektivní hodnocení. Neměl by připustit, aby se jeho vlastní antipatie odrážely na vztahu k žákovi.
- Ctí spravedlnost.
- Oplývá laskavostí a porozuměním.
- Zatrácuje špatné činy, nikoliv žáky.
- Je citově vyrovnaný. Ze studie pracovníků katedry psychologie Univerzity Karlovy vyplynulo: „Různé projevy citové nevyrovnanosti učitele uvádějí žáci nejčastěji ze všech záporných vlastností. Pod pojmem nevyrovnanosti jsou shrnuty v celek

vlastnosti neurotičnost, dráždivost, nedostatek sebevlády a agresivnost.“⁹ Nevyrovnanost ubírá učitelům na autoritě. Pokud je učitel jednou přísný až agresivní a podruhé srdečný a vlídný, děti se mohou cítit zmateně. Z osobní zkušenosti vím, že žáci mohou učitelem časem opovrhovat a při jeho „světlych“ dnech jeho náklonnost nepovažovat za upřímnou. Žáci mohou pociťovat rozladěnost z neustálých zvrátů v jednání učitele. Mnohem větší přízeň i autoritu si získá učitel, který je sice přísný, ale stabilně. Děti mohou předpokládat jeho reakci. Stabilita jim dává pocit bezpečí.

Učitel musí být nejen dobrý pedagog z hlediska odborného a didaktického, ale měl by být také trochu psycholog.

Svým přístupem může také ovlivnit vznik šikany. Je autoritou, která dává vhodné podmínky k zrodu a bujení nemoci skupiny nebo považuje za důležité vztahy ve třídě řešit a k šikaně má jasně negativní postoj. Může šikaně zabránit, může ji pomoci léčit! Rozhodně výskyt šikany ve třídě neznamená, že by učitel selhal. Jako učitel neobstojí pouze tehdy, nebude-li otevřen se problematikou zabývat a řešit ji.

2.1.1 SOCIÁLNÍ DOVEDNOSTI UČITELE

Mezi základní sociální dovednosti učitele patří:

- Sociální vnímání.
- Kreativní zvládání konfliktů.
- Dovednosti vztahující se k oblasti mezilidské komunikace.
- Emoční a sociální inteligence. U každého jedince je jinak vyvinutá emoční a sociální inteligence. Tento způsob poznání a ovládnutí sebe je důležitý i pro jednání s ostatními lidmi.
- Schopnost empatie. Což znamená schopnost učitele vcítit se do světa žáků, chápat jejich potřeby a respektovat je. Podstatné je nalézt rovnováhu mezi autoritou učitele a

⁹ Fišer, J., Volný, J. Osobnost učitele a učení. Praha : UK, 1972, s. 82

* Schopnost orientovat se ve vlastních i cizích pocitech.

potřebami dětí. Pedagog zde není jen proto, aby řídil a určoval směr, někdy je potřeba, aby se zastavil, „sestoupil“ mezi žáky a naslouchal. Dal dětem prostor otevřeně vyjadřovat pozitivní i negativní prožitky, formoval jejich sebedůvěru, schopnost vyjadřování a zároveň naslouchání a respekt k druhému.

- Pedagogická komunikace. Dobré je, když učitel reaguje nejen na verbální komunikaci mezi žáky, ale i na tu neverbální. Nutností je umět v ní číst. (20)

Výrost, J., Slaměnik, I. se podrobně zajímali o sociální dovednosti učitele, proto chci uvést některé z jejich postřehů: „Potvrzuje se, že sociální dovednosti učitele nutné pro úspěšné vykonávání této profese tvoří širší komplex, jehož ovládnutí vyžaduje systematický výcvik. Výcvik založený na osobní prožitkové zkušenosti, propojený s teoretickými poznatky, podporovaný příslušnými vědomostmi, výcvik dobře obsahově a metodicky připravený i realizovaný. Nestací, aby učitel dovedl např. neverbální prvky komunikace žáka popsat, ale důležitější je, aby jim rozuměl a uměl s nimi pracovat.“¹⁰

Sociální dovednosti si mohou učitelé rozvíjet i doplňovat. Jejich používání je ovlivněno situačně či individuální osobností. Někteří učitelé dokáží citlivě reagovat na změny emočního klimatu ve třídě a změnám se snadno přizpůsobí. Jejich schopnost empatie je na vysoké úrovni a také ji dokáží pozitivně zúročit v pedagogické praxi. Existuje však i opačný případ. Učitelé nedovedou být otevření, nedokáží se vcítit do pocitů dítěte, nedovedou pracovat s chybou v učení, nejsou schopni reflektovat vlastní pocity a postoje či reakce na situace, snadno podléhají haló – efektu. Znamená to, že si žáka při prvotních interakcích zařadí do nějaké škatulky a obraz, jenž si o něm udělali, žáku zůstane po celý rok, bez ohledu na snahu změnit učitelův postoj. Při řešení konfliktní situace učitel soudí dle daných škatulek. Osvojení některých dovedností dokonce předpokládá obtížné změny v postojích k interakci učitele a žáka. (20)

PEDAGOGICKÁ KOMUNIKACE

Pedagogická komunikace je jednou ze sociálních dovedností učitele. Tato komunikace sleduje pedagogické cíle, pomáhá vychovávat a vzdělávat. Některé situace nelze očekávat, přesto se musí vyřešit. Mnohdy se jedná o emocionálně vypjaté konflikty, kdy je nutné vcítění

¹⁰ Výrost, J., Slaměnik, I. Aplikovaná sociální psychologie 1. Praha : Portál, 1998, s. 265

se do druhých a odhad vývoje problému a jeho možné důsledky. Je dobré udělat si zpětnou reflexi nečekané události a poučit se z ní. Pro učitele je důležité komunikovat, vhodně reagovat a porozumět třeba i nonverbální komunikaci žáků. Tato dovednost je podstatná pro získání důvěry, autority, podporuje učitelovu empatii. Napomáhá k rozvíjení vztahu mezi učitelem a žáky a příznivě ovlivňuje klima třídy. Základní faktory, na které lidé reagují při komunikaci, jsou slova (obsah), gesta, pohledy, barva hlasu. Děti mohou mnohé sdělit pohledy, výrazem obličeje, pohyby, fyzickými postoji, gesty, úpravou zevnějšku. Pedagog by tento způsob nonverbální komunikace neměl přehlížet. Právě třeba v případě šikany to mohou být téměř jedině vodítka k odhalení pravdy. Oběť je vystrašená, nemůže se tedy předpokládat sdílnost. (13)

2.1.2 UČITELOVY POSTOJE K ŽÁKUM

Učitelův postoj ke konkrétním žákům můžeme volně charakterizovat jako hodnotící vztah. Odráží se v něm nejen rozumové poznání, ale do značné míry i citové hodnocení žáka. Učitelův postoj se navenek projevuje jako tendence reagovat na určité pedagogické situace, skupiny žáků, jednotlivce poměrně stálým způsobem.

Vznik učitelova postoje ke třídě, k jednotlivým žákům, je složitý. Může být ovlivněn informacemi od jiných učitelů, ještě dříve než proběhne bezprostřední interakce mezi ním a žákem. Vyhraněný postoj vede učitele k tomu, že si všímají některých žáků více než jiných. Nejen to: žáky, k nimž mají kladný postoj, významně často nadhodnocují, zatímco žáky, k nimž mají záporný postoj, významně často podhodnocují. Záleží také na učitelově představě, jak má vypadat ideální žák. Určité vlastnosti žáků mohou zkreslit učitelův pohled a posílit buď kladný, nebo záporný postoj k žákovi. Např. žák, který se svým jednáním jeví učiteli jako pilný a snaživý, bývá často považován také za nadaného, ve třídě oblíbeného a vlivného, spolupracujícího s učitelem. Tento jev bývá největší kámen úrazu při onemocnění skupiny nemocí zvanou šikana, protože se často stává, že učitelovi oblíbení žáci patří do samého jádra tyranů. Čímž nevědomky podporuje šikana a znesnadňuje její odhalení. (13)

2. 2 SOCIÁLNÍ KLIMA TŘÍDY

V kterékoliv lidské skupině existuje něco jako atmosféra, nálada, klima. Nenahmatatelný jev, který má moc ovlivnit, jak se jedinec bude ve skupině cítit. Existují dva různé názory na to, kdo vlastně utváří klima třídy. Někteří míní, že hlavním zdrojem jsou žáci – jejich jedinečná struktura, vlastnosti, chování, které jsou odlišné od jedné třídy ke druhé. Já bych se přiklonila spíše k druhému názoru, a to že hlavním tvůrcem klimatu je učitel. Týká se to hlavně primárního školství, kdy je ještě učitel pro děti přirozená autorita a tráví s žáky většinu jejich školního času.

Termín sociální klima zahrnuje jevy dlouhodobé, typické pro danou třídu a daného učitele po několik měsíců či let. Jejich tvůrci jsou: žáci celé třídy, skupinky žáků v dané třídě, jednotliví žáci, dále všichni učitelé vyučující v dané třídě a konečně učitelé jako jednotlivci. Sociální klima třídy je zprostředkovaně ovlivněno též sociálním klimatem školy a klimatem učitelského sboru. Klima zahrnuje ustálené postupy vnímání, hodnocení a reagování na to, co se ve třídě odehrává. Klima je souborem zobecněných postojů, vnímání procesů odehrávajících se ve třídě a emocionálního reagování žáků na ně. Důraz je spíše položen na to, jak klima vidí a interpretují sami aktéři (žáci a učitelé), než na to, jaké je klima „objektivně“. (13)

KOMUNIKAČNÍ FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ KLIMA TŘÍDY:

- **Komunikace učitele s žáky.**

Důležitá je komunikace učitelů s žáky. Je lepší, když se vyjadřují spíše k situaci, v níž se nevhodné chování žáka projevilo, než k jeho osobnosti. Při popisu situace je ponecháno na žákovi, aby své chování zhodnotil a sám si ve svém svědomí určil, zda je v souladu s jeho představami o sobě. Zároveň je důležité respektovat, akceptovat pocity žáka v dané situaci. Na vztahu učitel a žák je podstatné, aby měl žák učitele jako autoritu. Mohl k němu vzhlížet. Jejich vztah by však měl fungovat na bázi partnerského vztahu, kdy žák nebude v úplné závislosti na svém učiteli. Učitel by měl postupně nechat dítě, aby bylo schopno přebrat kontrolu na sebeřízení. Také je-li žákům poskytnuta možnost se rozhodovat, mají pocit, že se spolupodílejí na dění ve třídě. Je dobré vítat jejich spolupráci. (13)

- **Komunikace žáka s žákem**

Do sociální oblasti zahrnujeme i interakci žáka s žákem. Kvalitu vztahů žáků mezi sebou. Tvoří-li se ve třídě skupiny, které se izolují od ostatních či je-li ve třídě nějaký samotář. Na atmosféru třídy může negativně zapůsobit antipatie dvou jedinců či skupinky žáků vůči jednomu či dvěma žákům. Učitel by se měl snažit svým citlivým zásahem problém zmírnit. K základním znakům kvalitního klima v sociální oblasti patří respekt, úcta k druhému, tolerance, spolupráce.(13)

- **Komunikace učitele s rodiči žáků**

Pro pozitivní klima je důležitá spolupráce školy s rodiči. Dobré je budovat již od počátku vzájemnou důvěru a respekt. Dát rodičům právo spolupodílet se na všem, co se ve škole děje. Důležité je, aby cítili spoluodpovědnost. Doslova, aby škola a rodiče spojili síly ku prospěchu dítěte. (13)

2.2.1 SOCIALIZACE JEDINCE VE TŘÍDĚ

Jedním ze základních úkolů školy je, aby směřovala žáky k zvnitřnění obecně závazných hodnot a norem společnosti. Děti se zde tedy učí kromě kognitivních znalostí i sociální dovednosti. (20)

Sociální dovednosti, které se dítě ve škole učí:

- Kontrolovat své emoce.
- Spolupracovat a komunikovat s vrstevníky.
- Respektovat autoritu učitele.
- Vystupovat před skupinou.
- Nést důsledky za porušení pravidel soužití ve skupině.
- Vyrovnávat se s názorem skupiny na vlastní chování.
- Prožít pocit sounáležitosti ke skupině.
- Přijímat hodnocení svých výkonů.

To všechno směřuje k celkovému rozšíření sociální zkušenosti, důležité pro život ve skupinách a společenstvích v dospělosti. (20)

Školní třída je skupinou, do které je žák delší dobu začleněn. Má tak možnost přímého socializačního působení. Z pohledu socializace žáka vrstevnické vztahy ve školní třídě pomáhají dětem rozvíjet mezilidské vztahy. Napomáhají vytvořit postoje a směřují k hodnotám. Mohou je ovlivnit výchovně. Rozvíjí se i sociální stránky dětské osobnosti.

Vrstevnické vztahy představují tak významný faktor sociálního i kognitivního vývoje, že jejich kvalita a množství jsou důležitým prvkem, který určuje úspěšnost přizpůsobení v pozdějším dospělém životě. Děti, které nejsou mezi vrstevníky oblíbeny, nejsou schopny s nimi navázat trvalé přátelské vztahy a nedokáží se do vrstevnické kultury zařadit, jsou děti rizikové. (20)

2. 2. 2 SKUPINOVÁ DYNAMIKA

Co to vlastně skupinová dynamika je? Uvedu zde definici Kožnara, J.: „*Skupinová dynamika je sociálně psychologický termín, který charakterizuje jakoukoliv skupinu. Jedná se o souhrn komplexních a vzájemných sil i protisil, působícím ve společném sociálním prostředí, ve skupině. Je dána veškerým skupinovým děním, cíli a normami skupiny, její strukturací, pozicemi a rolemi ve skupině, skupinovými interakcemi a vývojem skupinových vztahů i celé skupiny.*“¹¹ Skupinová dynamika se zabírá procesy probíhajícími mezi lidmi ve skupině, jedná se o souhrn skupinového dění.

ŠKOLNÍ TŘÍDA JAKO MALÁ SOCIÁLNÍ SKUPINA

Školní třída splňuje podmínky, kterými sociální psychologie definuje malou sociální skupinu. Tvoří ji určitý počet jedinců, kteří dohromady vykonávají činnosti vedoucí ke společným cílům. Dlouhodobě spolupracují a jsou si vědomi vzájemné pospolitosti. Členové malé sociální skupiny se řídí skupinovými normami, zaujímají různé pozice i role za relativně stálé struktury vztahů. Školní třída je institucionálně ustanovena, vzniká jako formální malá sociální skupina. Typické pro ni je, že se v ní vytváří i neformální vztahy. Jsou to malé

¹¹ Kožnar, J. Skupinová dynamika. Praha : UK, 1992, s. 5

neformální podskupiny, které vznikají především na základě vzájemných sympatií členů těchto podskupin. Formální řád zajišťuje fungování školy jako vzdělávací instituce, neformální struktury i vztahy zajišťují její působení jako malé sociální skupiny. (10)

POZICE A ROLE VE SKUPINĚ

Pozice dítěte ve třídě jako sociální skupině je vlastně ostatními členy určený sociální status určující jeho společenskou hodnotu. Jedná se o pozici osobnosti uvnitř skupiny. Ta je automaticky spojena s právy a povinnostmi vůči společenství. Jedná se o určitý soubor chování, který se očekává od každého, kdo zaujímá dané postavení. Role je podmíněna osobností nositele. Ztotožnění s rolí nikdy není úplné, určité individuální zvláštnosti jsou však v normě. Každý člen skupiny by měl plnit očekávaný vzorec chování. Správné chování je psychologicky odměňováno a naopak vybočení nějakým způsobem trestáno. Jedinec může být vykázán na samé dno hierarchie. Což je pozice, ve které se často nalézají oběti šikany. Vnější pohled na sociální role v dané skupině se může lišit od vnitřního. Pomocí sociometrie může učitel zjistit pravý stav, dle výsledku se může snadněji zorientovat ve třídě, jako malé sociální skupině. Snahou učitele by mělo být, nalézt neformálního vůdce skupiny, který skupinu nejvíce ovlivňuje. Také je dobré ověřit si, kdo ve třídě platí za hvězdu. Tyto dvě role se nemusejí vždy shodovat. Hvězda, je hlasitější, viditelnější, v dětském kolektivu se umí prosadit, avšak nutně to neznamená, že je dětmi uznávaná jako neformální autorita. Posledním důležitým bodem, na který by se měl učitel soustředit, je nalezení role „černé ovce“. Ta se vymyká svými zvláštnostmi a neschopností zapadnout do kolektivu, někdy se může projevovat nižšími schopnostmi a dovednostmi. Stává se pro kolektiv jeho slabým článkem a snadno může sloužit jako ventil skupinové agrese. (10)

Je důležité, aby učitel třídu, jako skupinový živý organismus studoval, sledoval jeho dynamiku a zabýval se vztahy ve třídě. Dle individuálních dispozic dětí se asi nikdy nepodaří, aby si byly všechny články skupiny zcela rovny, ale jde o to, aby i ten neslabší měl svou hodnotu a ostatními byl respektovaným členem.

SKUPINOVÁ SOUDRŽNOST A NAPĚTÍ MEZI ČLENY SKUPINY

To jaká je atmosféra ve skupině záleží do značné míry na vztahu mezi kohezí a tenzí. Termín koheze můžeme lidověji označit jako soudržnost skupiny. Dává jedinci možnost prožívání solidarity a náležitosti k nějakému celku. Základem úspěšného fungování je respektování individuálních potřeb každého člena. Každý jedinec cítí jinou míru spřízněnosti, záleží na stupni jeho přijetí do kolektivu a taky jak se s ostatními cítí. Skupinová koheze ovlivňuje pozitivně komunikaci a vzájemnou interakci a také produktivnost a efektivnost. Zvyšuje se vzájemná ovlivnitelnost. Členové se cítí bezpečně a spokojeně. Negativním jevem se může stát fakt, že čím soudržnější skupina je, tím více má tendenci odmítat ty, kteří se odchyľují od norem. Tenze znamená určitou nespokojenost, zdroj napětí až vyvolávání konfliktů ve skupině a jejich následné řešení. Je to něco jako protiváha koheze. Ve skupinách vzniká zcela přirozeně a je důležitá pro vývoj skupiny. Ideální je jejich optimální dynamická rovnováha. (10)

TVORBA PODSKUPIN

Aby učitel dosáhl pozitivního, otevřeného klima musí pracovat na oslabení možného negativního vlivu podskupin. Důležitá je snaha narušit jejich uzavřenost. Nelze je zcela zrušit, avšak podstatné je, aby členové podskupiny byli otevřeni i ostatním spolužákům ve třídě a nebyli jim nepřístupni. (10)

2.3 PREVENCE ŠIKANY ZPUSOBEM ŘÍZENÍ TŘÍDY

Zde je důležitým aspektem přirozená, tedy neformální autorita pedagoga. Děti by si měly učitelových ideálů a hodnot, jenž se jim snaží vštěpit, vážít. Musí si tedy nejprve u dětí získat respekt. Podstatou obliby je také shoda s většinou. Základem prevence šikany je ale orientace na okrajové žáky třídy. Měl by chránit slabší před silnějšími. Je třeba si u nich budovat důvěru a umět jim naslouchat. Pro učitele může být trošku demotivující, že ze sebe vydá spoustu energie a pozitivních pocitů, ale dostane se jim malá citová odezva. Přesto by stále měli mít na vědomí, že jejich jednání má svůj důvod. Plody práce se objeví možná

pomalou, ale o to pevnější základy budou mít. Odměnou je důvěra a podpora outsidera. A také samozřejmě pozitivní atmosféra ve třídě, kde se všechny děti cítí bezpečně. Učitel by si měl uvědomit, že v tomto případě musí být trpělivý a dokázat se na práci dívat s odstupem a nadhledem. Důležitá je velká osobnostní vyzrálость pedagoga. Učitelé se často nevědomě straní outsiderům, protože v sobě mají zakódované, že přílišné sblížení s neoblíbeným členem sociální skupiny, může znamenat snížení oblíbenosti. Pedagog jde svými chováními příkladem. Je to však stále jenom člověk. Někdy se můžou vyskytnout pocity antipatie vůči některému z dětí. Nesmí se však nechat ovlivnit. Vždy musí jednat objektivně a přes nechtěné pocity se přenést. Naučit se správně orientovat ve svých sympatiích či naopak a odůvodnit si je. Naučit se s nimi pracovat. (18)

Učitelovy mravní hodnoty také dokáží ovlivnit postoj třídy. Při výchově dětí bychom jim měli předkládat základní hodnoty naší společnosti. Každá lidská bytost si zasluhuje úctu a respekt. Ve třídě by měla všeobecně vládnout morálka lásky a soucitu. Násilí, lež a jiné negativní jevy by měly být jasně odsouzeny a neschvalovány. (18)

ZPŮSOBY ŘÍZENÍ TŘÍDY A VLIVY, KTERÉ PŮSOBÍ PREVENTIVNĚ:

➤ AUTORITA UČITELE

Jak jsem se již zmiňovala, neformální autorita učitele je velice důležitá. Dříve mělo povolání učitele přirozený respekt lidí. Učitel se těšil autoritě a pokornému chování automaticky. Dnešní doba je jiná. Sníženou vážnost tohoto povolání lze pocítit nejen v konfrontaci s dětmi, ale i jejich rodiči. Bohužel, mnohdy pedagog nemá pevnou oporu ani ve vedení školy. O to těžší úkol je, získat si autoritu. (18)

Říčan, P. se domnívá: „*Obnovení autority učitele a školy jako celku je nezbytnou podmínkou toho, aby škola řádně plnila své poslání, a samozřejmě i toho, aby se vypořádala se šikanou. Dokud si učitel musí nechat líbit od asociálních dětí otevřené urážky a nejednou musí být rád, že nedostane facku, lze těžko mluvit o tom, jak má chránit slušné děti před rváči, oběti před agresory.*“¹²

Osobně jsem se setkala s případem, kdy učitelé na škole neměli téměř žádná práva. Žáci si toho byli vědomi a také jim to dávali znát. Jednalo se o základní školu, kterou

¹² Říčan, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha : Portál, 1995, s. 76

navštěvovaly sportovně nadané děti. To, že škola přijímala od solventnějších rodičů dary, nebylo žádným tajemstvím. Problém však nastal v poslušnosti žáků, kteří si byli dobře vědomi, že jejich rodiče škole vypomohli. Cítili se tím chráněni a jejich chování hraničilo až s vulgární drzostí. Učitel v tomto případě nezmohl nic. Jeho snahy o prosazení autority byly žákům pro smích. Oporu u vedení také nenacházeli, s ohledem na sponzorské dary. Nejedno učitel školu opustil dobrovolně či ze „zdravotních důvodů“. Smutnou pravdou je, že sociální status učitele je snížen. Samozřejmě nelze sumarizovat. Každá škola má individuální atmosféru a způsob řízení.

➤ DEMOKRACIE VE TŘÍDĚ

Pracovat s dětmi ve třídě na principu demokracie je pro pedagoga náročnější než jednoznačně direktivní postoj. Mnoho pedagogů tento systém neuznává, asi proto, že jim jejich „absolutní vláda“ upevňuje ego, nebo proto, že se nikdy s jiným způsobem výuky nesetkali a považují jej za správný. Mohou mít také strach ze ztráty svého postavení neochvějně autority. Avšak autoritu si učitel může udržet i na bázi partnerského přístupu k dětem i rodičům. V takovém případě se od pedagoga vyžaduje sebevědomí. Princip demokracie ve školách má mnoho výhod. Pravidla chování nejsou žáky pouze pasivně přijímána, ale sami se aktivně podílejí na jejich utváření, proto si je snáze dokáží zvnitřnit. Cítí větší zodpovědnost za dění ve třídě. Princip demokracie by se měl v žácích pěstovat již od prvního ročníku. (9, 18)

Uplatnění demokratického principu ve škole:

- **MOŽNOST VOLBY**

Učitel nechá žáky rozhodovat o některých událostech, týkajících se celé třídy. Pomocí hlasování a respektování výsledku se děti učí toleranci a základní demokratické proceduře.

- **DISKUZE**

Učitel není pouze ten, co diktuje a řídí. Dokáže také trpělivě a s respektem naslouchat. Je ochoten vyslechnout si dětské názory a přání. Na skupinové debatě lze předvést toleranci k odlišným názorům, argumentaci, vysvětlování vlastního postoje. Pokud se učitel mylí, měl

by přiznat svou chybu. Nikdo není neomylný i učitel je jenom člověk. Žákovi je tak předkládán správný vzorec chování.

- **PRAVIDLA CHOVÁNÍ**

Vhodné je, si společně vypracovat pravidla chování. Pokud si je děti stanoví, snáze je dodržují. Pocit jejich vlastní aktivity na vytváření pravidel je činí zodpovědnými za jejich dodržování.

- **ŽÁKOVSKÁ SAMOSPRÁVA**

Je také možnost pěstovat žákovskou samosprávu. Děti se učí jednat jako zástupci skupiny, prosazovat své cíle. Získávají pocit větší sounáležitosti s třídou či školou, protože získají drobnou možnost ovlivnit dění. Děti cítí větší důležitost, je dobré se s nimi radit a podporovat jejich iniciativu. (9, 18)

Spolu s demokracií se pojí i otevřenost školy rodičům. Rodiče mají na základě domluvy volný přístup do vyučování. Mohou se začlenit jako pozorovatelé, nebo dokonce vlastní aktivitou na základě svých specifických znalostí a dovedností. Podstatné je vybudovat si s rodiči vzájemný pocit důvěry (rodič – škola). Proto by měli být informováni o problémech školy, pochybeních a nepříjemných událostech. Již v prvním ročníku jasně zdůraznit, že na škole se šikana nebude tolerovat a aktérům by hrozily nejpřísnější tresty. Podpora aktivity rodičovské organizace na škole je také jednou ze zásad demokracie. Rada by měla mít k dispozici co nejvíce informací, škola by se jí měla otevřít a řešit s ní vzniklé problémové situace. (9,18)

- **TŘÍDNÍ CHARTA PROTI ŠIKANOVÁNÍ**

Třídní charta má význam, především proto, že určí jasné hranice agresorům. Jedná se o soupis pravidel chování vztahující se přímo k šikaně. Dětský kolektiv si vytvoří vlastní chartu, která obsahuje vše, co si nepřejí, aby jim někdo dělal a také podpisem stvrzují, že tak nebudou činit druhým. Snaha je, aby mezi stanovenými pravidly byla ochrana slabších silnějšími. Všichni mají zodpovědnost za dodržování pravidel. Děti si také samy určují sankce

za jejich porušení. Každý žák nejprve samostatně vymyslí několik pravidel, které považuje za důležité. Potom si je ve skupince porovná se spolužáky a skupina určí několik pravidel, dle míry důležitosti. Společně s celou třídou sestaví chartu. Zaváží se svým podpisem k dodržování stanovených pravidel. Charta se vystaví ve třídě na viditelném místě. Při porušení některého z pravidel se učitel může na chartu poukázat a apelovat na svědomí a odpovědnost všech, kteří se na vzniku charty podíleli. (9)

➤ PRÁCE S POTENCIONÁLNÍMI AGRESORY

Pokud má pedagog podezření či se dokonce odehrál nějaký případ, který mu dal pádný důvod domnívat se, že žák má projevy agresora, je jeho základním posláním tlumit agresivní sklony takového dítěte. Tyto děti nemají mnohdy rozvinuty sociální dovednosti. Nedokáží se vcítit do pocitů oběti a jejího utrpení. Je tedy třeba povzbuzovat empatii. Jedním ze způsobů je nechat jim prožít pozitivní, opěťovaný citový vztah. Pokud dobře zvládne emocionálně vypjatou situaci je na místě ocenění či pochvala. Pozitivní také může být, motivovat dítě činnostmi, která je pro něj atraktivní a zároveň mu umožní prožít úspěch. (18)

➤ PODSTATY SEBEOBRANY

Při definici oběti šikany se můžeme často setkat s pojmem fyzické slabosti a bojácnosti. Právě neschopnost oběti se bránit ji činí pro agresory ještě atraktivnější. U dítěte je tedy třeba pěstovat i automatickou sebeobranu. Dovednost užít násilí, pokud je mu ubližováno. Pomocí různých kurzů si oběť může zlepšit fyzickou kondici a i sebevědomí. Žijeme ve společnosti, kde je násilí stálý jev. Nelze ho ignorovat a vychovávat dítě jako „skleníkovou květinku“. Násilí tu je a je třeba proti němu bojovat, avšak ne vždy je možno použít pouze mírovou cestu. Někdy je nejprve třeba získat agresorův respekt. Proto je vhodné do osobnosti oběti přenést trochu agrese. Našimi ideály jsou opačné hodnoty než boj, ale v některých případech je dobré poučit se ze světa zvířat. Neznamená to, že bychom zradili svou ideologii, pouze se učíme přežít. (18)

➤ KOOPERACE MEZI ŽÁKY

Základem této metody prevence je zapojení všech žáků do skupinových aktivit, tedy i těch dětí, které se jindy dětskému kolektivu stranní nebo naopak nejsou sociální skupinou zcela přijímány. Skupinové vyučování má pozitivní vliv na vztahy mezi žáky. Děti se učí sociálním dovednostem a konstruktivnímu řešení vzniklých konfliktů mezi členy týmu. Vhodné je, když učitel předem rozdělí role každého žáka v týmu. Tím každý získá svůj nezaměnitelný status ve skupině a pokud jej bude vykonávat kvalitně, může se mu dostat většího respektu spolužáků a zvýšení vlastní sebeúcty. Každý člen je hodnocen za výkon celé skupiny a měl by být odpovědný za jednotlivý článek skupiny i za ten nejslabší. Děti si musí vzájemně pomáhat, aby skupina zvýšila svojí výkonnost a dosáhla úspěchu. Skupiny určuje učitel. Vychází ze schopností všech žáků a povahových rysů. Může například mezi hodné žáky začlenit dítě, které je dětským kolektivem opomíjené a dát mu pocítit souznění z kolektivního snažení, ale především pozitivní sociální kontakt s vrstevníky. Pokud má učitel podezření na potencionálního agresora je dobré ho začlenit do týmu, kde nebude mít možnost šikanovat. Důležitým prvkem skupinové práce je její reflexe a sebereflexe členů týmu. Otevřená komunikace napomáhá k zlepšení kooperace. (9, 18)

Říčan, P. se k otázce kooperace ve vyučování vyjádřil následovně: „*Princip kooperace je možné uplatnit i při nejrůznějších činnostech mimo vlastní výuku, například na školním výletě. Cíl je stejný: dát dětem příležitost, aby se blíže poznaly, povzbudit jejich solidaritu, vzhledem k šikaně především začlenit izolované děti, stimulovat rytířské postoje k nim u oblíbených a vlivných jedinců, kteří jsou schopni je ochránit. Někdy lze tímto způsobem příznivě ovlivnit i chování agresorů.*“¹³

➤ NEGATIVNÍ PUSOBENÍ MEDIÁLNÍHO NÁSILÍ NA DĚTI

Ochrana dětí před špatným vlivem médií není bohužel v učitelově moci. Zde jsou odpovědni především rodiče. Filmy, ve kterých se objevuje násilí, mají značný vliv na psychiku dítěte. Násilné chování předkládají jako standard. Křiví dětem základní životní

¹³ Říčan, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. Praha : Portál, 1995, s. 84

hodnoty a deformují pohled na realitu. Brutalita je zde považována za základní způsob řešení problému. Děti se užité vzorce chování někdy snaží napodobovat. Motivací nemusí být žádné silné pohnutky zlosti, ale třeba jenom prostá zvědavost. Vzpomínám si na nedávný případ, kdy děti měly hlídat mladšího sourozence. Hrály počítačovou hru, kde se určitým způsobem ubližovalo. Zkusily to na mladším sourozenci a moc se divily, že se po jejich zákroku již nezvedl. Media mají na děti veliký vliv. Společnost však ovládají tržní mechanismy a akční filmy nebo akční počítačové hry jsou příliš dobrým prodejním artiklem. Není tedy reálné zamezit distribuci. Dalším velkým informačním fenoménem je internet, který jako každá dobrá věc, může být i zneužit. Učitel může cítit určitou bezmoc v tomto ohledu. Jediné, co může udělat je apelovat na rodiče, aby kontrolovali a cenzurovali filmy či počítačové hry. Také je vhodné, např. při suplování, nepouštět dětem akční filmy či horory. Mám obavu, že tento problém je zatím společností opomíjen, protože teprve bují ve své zárodečné podobě. Jen se obávám toho, až tento jev naplno propukne. (9,18)

➤ PEDAGOGICKÝ DOZOR

Pedagogický dozor je jednoduchý a přitom účinný způsob prevence šikany. Pokud jsou prostory školy hlídány i o přestávce je zajištěn jeden ze způsobů prevence a navíc je větší naděje na rozpoznání šikany na škole. Důležité je, aby pedagog nestál stále na jednom místě, ale kontroloval jak třídy, tak chodby. Vhodné je zjistit si od dětí, zda-li je ve škole nějaká riziková zóna a té potom věnovat zvýšenou pozornost. Samozřejmě čím větší počet pedagogů bude mít dozor, tím se zvyšuje procento úspěchu. Většina šikany se odehrává ve škole o přestávkách, v šatnách, na WC nebo na dalších místech, kde jsou děti bez dozoru. Eliminuje-li se množství školních prostorů bez dozoru, zmenší se prostor a možnosti šikany. (18)

➤ TŘÍDNÍ KOMUNITA

Je postavena na principu demokracie, čemuž je přizpůsoben chod a organizace třídního života. Základem je vytvoření pozitivních přátelských vztahů, respekt a pochopení individuálních zvláštností členů. Všichni členové mají stejný, významný podíl na dění v komunitě. Každý se aktivně podílí na plnění cílů. Snahou je, aby se vytvořila oboustranná

komunikace. Pro vytvoření oboustranné komunikace je vhodný zasedací pořádek do kruhu, aby každý viděl každému do tváře. Kromě větší intimity komunikace se kruhem vyjadřuje i vzájemná rovnost všech zúčastněných. Učitel sestoupí z „trůnu“ mezi žáky. Neznamená to však, že by tím ztratil respekt či autoritu. Každý má právo vyjádřit svůj názor, nesmí však nikoho záměrně ponižovat. Cílem je, aby se děti naučily více chápat a tolerovat postoje svých spolužáků. Snahou je navodit porozumění, které pozitivně působí na mezilidské vztahy. Všechny problémy či úkoly, týkající se třídy, se řeší společně v kruhu. Učitel nastolí, již zmiňovanou, morálku lásky. Postoj k žákům zaujímá partnerský. Snahou je zlomit klasickou školní hierarchii. Učitel tak snadněji pronikne do neformálních vztahů ve třídě a je schopen je pozitivně motivovat a ovlivňovat. Své sociální dovednosti rozvíjejí žáci pomocí zážitkového učení. (9)

2. 4 JINÉ MOŽNOSTI PREVENCE

Důležitou otázkou zůstává, jestli se dá šikaně ve školách nějak předcházet?! Kolář, M. uvádí, že model ucelené prevence má sedm vrstev:

- Pedagogická komunita, která zvyšuje obranyschopnost školních skupin a celých škol proti šikaně.
- Specifický program proti šikanování, který případné známky šikany dokáže rozpoznat a také léčit.
- Odborné služby resortu školství. Zde spadá spolupráce s pedagogicko-psychologickou poradnou či speciálně pedagogickými centry. Ti mohou v případě problému poskytnout znaleckou pomoc.
- Spolupráce škol s odborníky a nestátními organizacemi, které se věnují prevenci šikany. Spadá sem i spolupráce s dětskými psychiatry či sociálními pracovníky. Pomoc a podpora ministerstva a krajských úřadů školám při vytváření prevence šikanování.
- Kontrola škol ze strany České školní inspekce, ministerstva školství a krajských úřadů, zda jsou schopné školy ubránit se onemocnění šikany. (8)

B) PRAKTICKÁ ČÁST

V teoretické části jsem shromáždila informace týkající se problematiky šikanování. Již rozpoznám typické znaky. Zním způsob diagnostiky a léčby. Seznámila jsem se s doporučenými způsoby prevence šikany od odborníků. Nyní výzkumným šetřením zmapuji zkušenosti učitelů s šikanou mezi dětmi. Na základě zjištěných informací a doporučení od učitelů se pokusím navrhnout orientační postup prevence, který následně ověřím svým pedagogickým experimentem.

Konkrétní výzkumné úkoly:

- I. Zmapování zkušeností učitelů s problematikou šikany.
- II. Návrh didaktických postupů a preventivních aktivit.
- III. Ověření preventivních aktivit pedagogickým experimentem.

3.2 HYPOTÉZY A JEJICH ZDŮVODNĚNÍ

Pro zmapování problematiky šikany z pohledu učitelů jsem si stanovila tyto hypotézy.

HYPOTÉZA 1

H 1: Šikana mezi dětmi není důsledek dnešní moderní doby, ale je to jev, který se vyskytoval již u generací dříve.

V posledních letech se o šikaně vše mluví, což je dobře. Domnívám se však, že se nejedná o aktuální jev poslední generace dětí. Šikana se vyskytuje již dříve. Je součástí dětských kolektivů v kterékoliv době.

HYPOTÉZA 2

H 2: Existuje polovina z dotazovaných učitelů, kteří se otázkou prevence šikanování příliš nezabývají.

3 VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ

Obsahem kapitoly, v níž se zabývám zmapováním zkušeností učitelů s problematikou šikany, bude stanovení cílů šetření, vyřčení hypotéz s následným objasněním strategie výzkumu. Zpracuji zjištěné výsledky a provedu diskuzi hypotéz.

3.1 CÍLE VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Cílem výzkumného šetření bylo zmapovat zkušenosti učitelů na 1. stupni ZŠ s šikanou. Zjišťovala jsem, zda se tímto jevem zabývají a provádějí preventivní opatření ve své třídě. Jedním z nich je péče o pozitivní klima třídy, proto bych ráda přiblížila jaké metody pro utváření pozitivního klimatu používají učitelé nejčastěji. Dále mě zajímalo, kolik pedagogů již problém šikany řešilo ve své třídě. Vyústěním mého zkoumání jsou preventivní aktivity, které učitele využívají ve své praxi a tím se snaží chránit třídu před negativním vlivem šikany. Některé z těchto aktivit jsem si sama ověřila pedagogickým experimentem.

3.2 HYPOTÉZY A JEJICH ZDŮVODNĚNÍ

Pro zmapování problematiky šikany z pohledu učitelů jsem si stanovila tyto hypotézy.

HYPOTÉZA 1

H 1: Šikana mezi dětmi není důsledek dnešní moderní doby, ale je to jev, který se vyskytoval již o generaci dříve.

V posledních letech se o šikaně více mluví, což je dobře. Domnívám se však, že se nejedná o aktuální jev poslední generace dětí. Šikana se vyskytovala již dříve. Je součástí dětských kolektivů v kterékoliv době.

HYPOTÉZA 2

H 2: Existuje polovina z dotazovaných učitelů, kteří se otázkou prevence šikanování příliš nezabývají.

Domnívám se, že pro řešení problematiky šikanování je nejdůležitější postoj samotných učitelů. Šikana je v dnešní době hojně diskutované téma. Přesto si myslím, že existuje stále mnoho učitelů, kteří se touto problematikou nezabývají.

HYPOTÉZA 3

H 3: Učitelé pracují různými způsoby na utváření pozitivního klimatu ve třídě, ale jen 40% z nich využívá sociometrického dotazníku pro opravdové ověření a zmapování vztahů ve třídě.

Existuje stále více škol, kde se učitelé aktivně věnují utváření pozitivního klimatu. Jejich způsob vyučování již není čistě frontální, ale je více o kooperaci a komunikaci, což příznivě působí na vztahy. Důležité je, své působení i ověřit pomocí sociometrické metody – nejčastější způsob je dotazník.

HYPOTÉZA 4

H 4: 90% dotazovaných učitelů se během svého pedagogického působení již s šikanou mezi dětmi na 1. stupni ZŠ setkalo.

S jemnými náznaky ostrakismu se můžeme setkat v každé dětské skupině. (8, 9, 18, 21) Záleží potom na učiteli, aby svými pedagogickými metodami a působením pracoval se skupinou na utváření pozitivních vztahů a věnoval se důsledně prevenci.

HYPOTÉZA 5

H 5: 50% učitelů uvedlo mezi aktivity pro utváření pozitivního klimatu ve třídě skupinové vyučování.

Domnívám se, že tento způsob výuky je nyní velmi rozšířený a učitelé jej považují za základní aktivitu při utváření pozitivního klimatu ve třídě.

3. 3 STRATEGIE A METODY VÝZKUMU

Pro řešení prvního a druhého výzkumného úkolu zabývajících se problematikou šikany z pohledu učitele základní školy, jsem využila dotazníkového šetření, jehož nástrojem zkoumání byl dotazník. Dotazníkové šetření pomáhá k hromadnému získávání údajů pomocí otázek. V dotazníku jsem zadala otázky uzavřené i otevřené, protože jsem v případě otevřených odpovědí chtěla, aby odpověď nebyla ovlivněná nabízenými možnostmi.

Charakteristika respondentů a průběh šetření

Učitele jsem oslovila osobně, formou e-mailu či s pomocí třetí osoby. Učitelé, kterým jsem dotazník doručila osobně působí na fakultních školách. Při vyplňování dotazníku jsem přítomna nebyla. E-mailovou poštou jsem oslovila přes 300 učitelů z celé České republiky. Dá se předpokládat, že dotazník vyplnili především učitelé, kteří se problematikou zabývají, či se s ní již někdy setkali, což mohl být motiv k vyplnění dotazníku. Pomocí třetí osoby mi dotazník vyplnilo i několik učitelů z nefakultních základních škol. 98% respondentů byly ženy.

Dotazník

Pro lepší orientaci a přehlednost chci zařadit ukázkou dotazníku, jenž učitelé vyplňovali. První otázka společně s šestou dokládají, zda je šikana pouze důsledek moderní doby, čímž se zabývá hypotéza 1. Druhou otázkou bych si ráda ověřila hypotézu 2. Zda se učitelé zabývají problematikou šikany. Třetí a čtvrtá otázka mi poskytne odpověď na hypotézu 3, která je zaměřena na utváření pozitivního klimatu ve třídě a využití sociometrického dotazníku. Pátá otázka je zaměřena na metody prevence. Učitele zde odpovídají volně. Na základě jejich odpovědí si ověřím hypotézu 5. Šestá otázka zjišťuje, zda se učitel setkal během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi, což je i předmětem čtvrté hypotézy.

Vzorky vyplněného dotazníku jsou uvedeny v příloze č. 1.

Dotazník pro učitele 1. st. ZŠ – Šikana mezi dětmi z pohledu učitele ZŠ

Způsob vyplnění dotazníku: Správnou odpověď zakroužkujte. Volné odpovědi nejsou ničím omezeny.

1. Setkal/a jste se po dobu Vašeho studia na ZŠ či SŠ s šikanou mezi vrstevníky?

- a.) ano   b.) ne

2. Považujete za důležité, aby byla prevence proti šikaně začleněna do vyučování?

- a.) ano   b.) ne   c.) neřeším to

3. Jakým způsobem utváříte pozitivní klima ve Vaší třídě?

a.) V mé třídě je klima v nejlepším pořádku, není třeba se vztahy mezi dětmi zabývat.

b.) Pracuji na utváření pozitivního klima těmito způsoby:

4. Zkoušel/a jste někdy rozdat ve své třídě sociometrický dotazník pro zmapování vztahů ve skupině či dotazník týkající se přímo šikany?

- a.) ano   b.) ne

5. Jaké metody prevence proti šikaně užíváte při práci s dětmi?

6. Setkal/a jste během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi?

- a.) ano   b.) ne

7. Pokud ano, pokuste se, prosím, popsat, jak jste Vy či Vaši kolegové řešili tuto situaci?

3.4 ZJIŠTĚNÉ ÚDAJE

Zjištěné údaje jsem zpracovala dvěma způsoby. Do tabulky jsem vložila odpovědi na uzavřené otázky a samostatně jsem zpracovala odpovědi na otevřené otázky. Celkový počet vyplněných dotazníků je 107. Ve vyhodnocení tabulky budu sumarizovat odpovědi a poté diskutovat.

A) UZAVŘENÉ ODPOVĚDI

TABULKA ODPOVĚDÍ

OTÁZKA	ANO	Odpověď ANO vyjádřena v %	NE	Odpověď Ne vyjádřena v %
Č.1 Setkal/a jste se po dobu Vašeho studia na ZŠ či SŠ s šikanou mezi vrstevníky?	52	49%	55	51%
Č.2 Považujete za důležité, aby byla prevence proti šikaně začleněna do vyučování?	102	95%	5	5%
Č. 3 Utváříte pozitivní klima ve Vaší třídě?	104	97%	3	3%
Č. 4 Zkoušel/a jste někdy rozdat ve své třídě sociometrický dotazník pro zmapování vztahů ve třídě?	48	45%	59	55%
Č. 6 Setkal/a jste se během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi?	60	56%	47	44%

Výsledky dotazníkového šetření vypovídají o tom, že 95% z dotazovaných učitelů považuje za důležité, aby byla prevence šikany začleněna do vyučování a 97% se zabývá utvářením pozitivního klimatu ve třídě. Tyto výsledky jsou velmi dobré. Méně optimistický jev je, že pouhých 45% dotazovaných pedagogů již využilo sociometrický dotazník, což je nejznámější metoda sociometrie, ke zmapování vztahů ve třídě. 56% učitelů se setkala s šikanou mezi dětmi. Z uzavřené odpovědi nelze jasně určit, zda se ve všech případech jednalo o závažnější případy šikany či jen jemné náznaky ostrakismu, které se dle odborníků (8, 9, 21) objevují ve všech dětských skupinách. 49% učitelů se již za svého studia na ZŠ či

SŠ setkala s šikanováním mezi dětmi, což znamená, že se jedná o jev dlouhodobě se vyskytující na školách.

B) OTEVŘENÉ ODPOVĚDI

Otázka číslo 3 – volné odpovědi, pokud učitelé zaškrtnli ANO

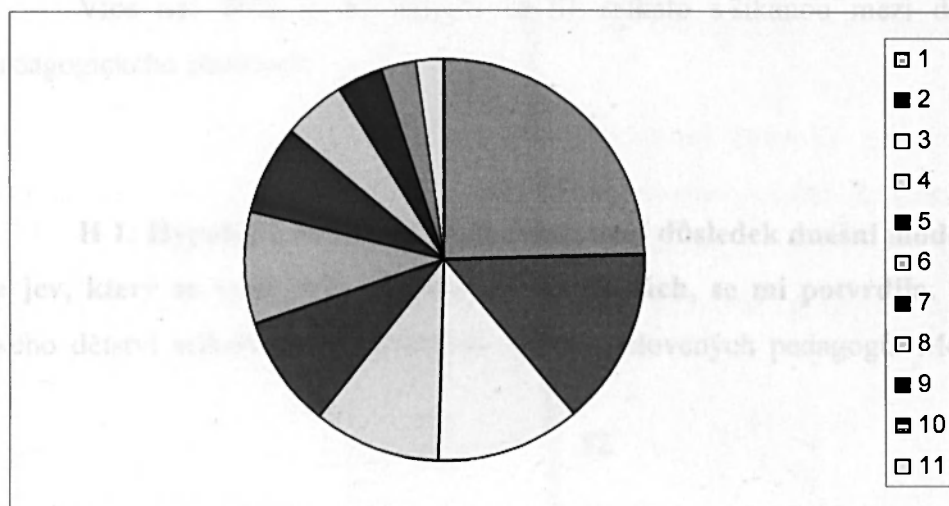
Z odpovědí učitelů, kteří odpověděli na otázku č. 3 ANO, jsem sestavila pořadí nejčastějších aktivit, kterými se pedagogové snaží vytvořit pozitivní klima ve třídě. Celkový počet z mého vzorku pedagogů, kteří se zabývají utvářením příjemné atmosféry ve třídě je 104.

Protože dotazování učitelé často odpovídali pouze napsáním pojmů, nedokáži přesně specifikovat, jaké konkrétní činnosti do nich zahrnují. Předpokládám, že učitelé jsou dostatečně informováni, jak pedagogika pojmy vymezuje, a tudíž se obsahově příliš neliší.

Nejužívanější aktivity a postupy pro utváření pozitivního klimatu ve třídě:

- 1) Komunitní kruh – 58x
- 2) Skupinové vyučování – 34x
- 3) Hry na rozvoj komunikace, kooperace a osobnosti – 28x
- 4) Třídnické hodiny - 24x
- 5) Individuální řešení problémů s dětmi – 22x
- 6) Začlenění dramatické výchovy do vyučování – 21x
- 7) Pravidelné sebehodnocení žáků a vzájemné oceňování – 17x
- 8) Operativní řešení problémů – 12x
- 9) Pravidla třídy – 9x
- 10) Třídní akce mimo školu (výlety, škola v přírodě aj.) – 7x
- 11) Možnost anonymní komunikace (krabička na dopisy ve třídě) – 5x

Graficky vyjádřeno:

Jiné aktivity, uváděné učiteli při dotazníkovém šetření:

- Spravedlnost v hodnocení, oceňování osobních pokroků dětí.
- Důkladné pozorování klimatu ve třídě.
- Rozhovory s dětmi o mezilidských vztazích.
- Hodiny tělocviku vedené ke spolupráci dětí.
- Děti se podílí na výzdobě třídy a jejím uspořádání. Teorie, že škola je jejich druhý domov.
- Možnost začlenit se do mimoškolních činností.
- Třídní hymna.
- V rámci hodin osobnostní výchovy zařazené aktivity prohlubující a podporující pozitivní vztahy v kolektivu – vzájemné poznávání a sebepoznávání.
- Budování vzájemného respektu: učitel – žák, žák – učitel.
- Třídní zvířátko (morče, želva aj.)

3.5 DISKUZE HYPOTÉZ

➤ Diskuze 1

Otázka č. 1: Setkal/a jste se po dobu Vašeho studia na ZŠ či SŠ s šikanou mezi vrstevníky?

Zde byly odpovědi téměř vyrovnané. S šikanou se již před lety setkala mezi vrstevníky 52 (49%) učitelů. Větší počet pedagogů 55 (51%) se ve svém dětství či dospívání s jevem šikany nikdy neseťkalo.

Otázka č. 6: Setkal/a jste se po dobu Vašeho pedagogického působení s šikanou mezi dětmi?

Více než 56% tj. 60 učitelů se již setkalo s šikanou mezi dětmi během svého pedagogického působení.

H 1: Hypotéza, že šikana mezi dětmi není důsledek dnešní moderní doby, ale že je to jev, který se vyskytuje dlouhodobě na školách, se mi potvrdila. S šikanou se již za svého dětství setkala necelá polovina (49%) oslovených pedagogů. Mezi dnešní generací

šikanu muselo řešit 56% pedagogů. Zvýšení agresivity mezi dětmi lze tedy spatřit. Není však příliš markantní. Je tedy zřejmé, že se jedná o problém dlouholetý. Mohlo by to tedy znamenat, že moderní doba nemá přímý vliv na vznik šikany.

➤ Diskuze 2

Otázka č. 2 Považujete za důležité, aby byla prevence šikany začleněna do vyučování?

Je více než pozitivní, že 102 (95%) dotázaných učitelů považuje za důležité, aby byla prevence proti šikaně začleněna do vyučování. Pouhých 5% se otázkou šikanování nezabývá.

H 2: Hypotéza, že existuje polovina dotazovaných učitelů, kteří se otázkou prevence šikanování příliš nezabývají, se mi nepotvrdila. Drtivá většina pedagogů (95%) považuje za důležité začlenění prevence proti šikanování do vyučování. Tento výsledek je velmi pozitivní. Postoj učitele považuji za základ v účinné prevenci.

➤ Diskuze 3

Otázka č. 3 Jakým způsobem utváříte pozitivní klima ve třídě?

U této otázky měli učitelé i možnost odpovědi, že na klimatu ve třídě nepracují. 104 (97%) učitelů však uvedlo, že se rozvoji pozitivního klimatu aktivně věnují. Pouhé 3% z nich se vztahy mezi žáky ve třídě nezabývají.

Otázka č. 4 Zkoušel/a jste někdy rozdat ve své třídě sociometrický dotazník pro zmapování vztahů ve skupině či dotazník týkající se přímo šikany?

Pomocí dotazníků se ve vztazích mezi žáky orientuje 48 (45%) učitelů. Větší polovina z oslovených učitelů 59 (55%) svou třídu tímto způsobem nikdy nediagnosticskovala.

H 3: Hypotéza, že učitelé pracují různými způsoby na utváření pozitivního klimatu ve třídě, ale jen 40% z nich využívá sociometrického dotazníku pro opravdové ověření a zmapování vztahů ve třídě, se mi potvrdila. 97% učitelů se věnuje rozvoji pozitivního klimatu ve třídě, ale pouze 45% si dotazníkem zmapovalo opravdové vztahy ve

třídě a jevy, které mohou být pouhému oku skryté. V hypotéze jsem se mylila pouze o 5%. Je to zajímavé, domnívám se totiž, že chce-li někdo pracovat na pozitivních vztazích, měl by nejprve dobře znát jejich vnitřní strukturu. Někteří učitelé uváděli, že nástroje metod sociometrie nevyužívají, protože učí stále první a druhou třídu. Domnívám se, že i zde by se již preventivně měli dotazníky dětem zadávat.

➤ Diskuze 4

Otázka č. 6. Setkal/a jste během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi?

60 (56%) učitelů se během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi setkala. Ostatní pedagogové 47 (44%) uvádějí, že se s šikanou mezi dětmi nikdy nesetkali.

H 4: Hypotéza, že 90% učitelů se během svého pedagogického působení již s šikanou mezi dětmi na 1. stupni ZŠ setkali, se mi nepotvrdila.

Překvapuje mě, že se 44 % pedagogů nikdy s šikanou mezi žáky nesetkalo. V informacích, které jsem shromáždila ve teoretické části se uvádí, že jemné náznaky ostrakismu se nevyhýbají žádným dětským skupinám, dokonce i MŠMT před tímto prvkem varuje.(8, 9, 18, 21) Nevím tedy, zda 44% učitelů se s šikanou vážně nesetkalo, což by byl velmi pozitivní výsledek či ji prostě nevidělo či nedokázalo rozeznat, protože se jedná o jev skrytý.

➤ Diskuze 5

H 5: Hypotéza, že 50% učitelů uvede mezi aktivity pro utváření pozitivního klimatu ve třídě skupinové vyučování, se mi nepotvrdila. Nejčastější aktivitou pro utváření příjemné atmosféry ve třídě je komunitní kruh, jenž uvedlo 58 oslovených učitelů. Z výsledků mě překvapilo, že je komunitní kruh již tak rozšířený. Domnívala jsem se, že nejpoužívanější aktivitou pro utváření příjemných vztahů mezi dětmi bude skupinové vyučování. Nakonec jsem se příliš nemylila, protože bylo v počtu odpovědí na druhém místě, uvedlo jej 34 dotazovaných pedagogů.

3.6 KVALITATIVNÍ ANALÝZA

KAZUISTIKA ŘEŠENÍ PŘÍPADŮ ŠIKANY

Protože cílem mého zkoumání bylo zmapovat zkušenosti učitelů s problematikou šikanování, rozhodla jsem se analyzovat zde několik situací, kdy se s ní oslovení učitelé museli vypořádat. Okomentuji několik způsobů řešení šikany, které se již osvědčily učitelům v praxi.

Případ 1:

„S šikanou jsem se setkal ještě při studiích na Pedagogické fakultě. Bylo to v pátém ročníku na praxi. Učili jsme ve skupince celý půlrok dramatickou výchovu ve třetí třídě. Byla tam dívka Y, která se projevovala jako velmi dominantní, určovala veškeré dění ve třídě. Co řekla, to platilo. Pokud s něčím nesouhlasila ona, nesměl nikdo souhlasit. Nebyla v tom agresivita, i když místy visela ve vzduchu. Ona chválila i kritizovala. Nikdo jiný nesměl.

My jsme byli čtyři studenti a každých čtrnáct dní jsme ve třídě měli dvě hodiny dramatické výchovy. Připravili jsme tedy osmihodinový blok příběhu o přistěhované ukrajinské dívce, která nemluví česky. Dívka nezapadla v nové třídě do kolektivu. Využili jsme sebestřednost holčiny Y, a jakožto nejlepší z nejlepších jsme ji požádali zda vstoupí do role ukrajinské dívky. Ona souhlasila a v její kůži si prožila to, co znamená být odstrčená, neustále ponižovaná. Zažila si bezmocnost při snaze dovolat se pomoci.

Byla to fantastická proměna a v závěrečném sebehodnocení právě holčina Y poukázala na to, že měla pocit, že zažívala to, co asi jedna jiná spolužačka ve třídě. Využila svou dominanci k tomu, že se děti domluvily na tom, že se všichni postarají o to, aby se nikdo ve třídě necítil tak, jako ta ukrajinská dívka. Takže se odkryl ještě úplně jiný náznak. Nevím, kam se až třída dostala, půl roku po naší praxi nám přišlo, že třída spolu výborně vychází, dokonce si nazkoušely vlastní divadelní představení, kde hráli všichni.

Myslím si, že hodně záleží na tom, v jaké fázi se šikana odhalí. Jestli je to šikana agresivní nebo psychická apod. Většinou se přizve k řešení další učitel, ředitel a školní psycholog.“

V tomto případě byla možná šikana zachycena již ve fázi zrodu ostrakismu. Zvolenou metodou prevence a zároveň léčby byla dramatizace příběhu šikanované dívky. Do hlavní role

byla vhodně zařazena dominantní dívka se sklony k manipulaci a ovládnutí třídy. Nebyla zlá, pouze si některé věci neuvědomovala. Pomocí příběhu si mohla zažít pocity, které prožívají děti, které jsou kolektivem ignorovány a neuznávány, což jí otevřelo oči. Největší problém shledávám v tom, že spousta dětí na prvním stupni není ještě morálně dostatečně vyzrálá, aby si plně uvědomovaly, že „legráckami“ mohou i někomu ubližovat. Dospělým se to může zdát zvláštní, ale pokud dětem neřeknete, že je toto chování špatné, tak si to možná ani neuvědomí. Neznamená to však, že by z nich měly vyrůst špatné a zlé bytosti. Pouze ještě nejsou dostatečně morálně a osobnostně vyspělé. Týká se to pouze počátečních stádií šikany. Proto je důležitá prevence a otevřená komunikace o šikaně a jejich projevech.

Myslím, že studenti dramatické výchovy velmi citlivě reagovali na atmosféru ve třídě a využili původně negativních vlastností dívky pro dobrou věc. Při své praxi se zaměřili pouze na možného agresora. Mysleli si, že dívka ve třídě „vládne“. Věděli, že důležitou součástí pozitivního klimatu ve třídě je rovnost a pocit bezpečí při projevení svého názoru. Chtěli tedy pracovat spíše na obnově bezpečného klimatu. Bylo tedy nečekaným zjištěním, že je v kolektivu spolužačka, která zažívá stejné pocity jako ukrajinská dívka. Nečekaně tak odhalili konkrétní oběť ostrakismu. Zároveň však již spustili „záchrannou akci“. Myslím, že se jedná o pěkný příklad pedagogické dovednosti při práci s dětským kolektivem a využití jedné z metod prevence a zároveň léčby šikany, tedy dramatizaci.

Případ 2:

Učitel otevřel anonymně problém v komunitním kruhu, děti se měly vyjádřit. Společně s pedagogem pojmenovali problém a vytyčili cíl, kam se budou snažit všichni dospět. Hledali řešení a konkretizovali úkoly pro každého. Opakovaně se pedagog v ranním kroužku ptal, jak vnímají žáci situaci, zda se jim daří dodržovat dohodnutá pravidla a postupy chování. Za pokrok a plnění úkolů se dětem dostala chvála.

Tento postup lze využít v počátečních stádiích šikany, kdy se děti nebojí vyjádřit svůj názor a jádro agresorů si ještě nepodmanilo dětskou skupinu. Léčba je založena na pozitivním očekávání učitele a vytyčení konkrétních cílů, což považuji za velmi účinné. Domnívám se, že v pokročilém stádiu šikanování by paní učitelka s tímto řešením neuspěla.

Případ 3:

Rodiče ostrakizovaného dítěte byli pozváni na setkání s třídním učitelem a školním psychologem. Po dohodě bylo dítě zařazeno do skupiny dětí, která se schází dvakrát do měsíce pod vedením primárního preventisty školy a školního psychologa. Zde se snažili dětem pomoci při hledání vhodných způsobů navazování kontaktů s vrstevníky. Třídní učitel více sledoval ostrakizující děti. Do vyučování zařadil komunitní kruhy, znovu se stanovily třídní pravidla zaměřené především na šikanu (třídní charta) a základem vyučování se stala práce ve skupinách. Podpora poznávání a respektování odlišností.

Řešení tohoto případu šikany považuji za velmi kvalitní, ale zjevná je jednostranná orientace na oběť. Postrádám práci s agresory. Domnívám se, že by měli být také zařazeni do skupiny dětí, které se scházejí pod vedením primárního preventisty a školního psychologa. Zde pracovat na vzájemných vztazích, aby žáci pochopili důsledky svého chování.

Případ 4:

Nejdříve se jednalo individuálně s šikanovaným dítětem a agresory. Následovalo řešení problému s rodiči a vzájemná konfrontace dětí. Dohoda pravidel. Učitel dával ve třídě najevo podporu oběti. Sledoval situaci a probíhalo sebehodnocení dětí a jejich posun v rámci stanovených pravidel.

Učitel se zachoval vhodně. Individuální jednání s aktéry šikany, následné řešení problému s rodiči a konfrontace samotných dětí, je dobrým začátkem léčby. Dohoda pravidel stanovuje jasné normy chování a díky pravidelnému sebehodnocení si učitel ověřuje jejich důsledné dodržování.

Případ 5:

Oběť byla přeřazena do jiné třídy. Agresor byl potrestán sníženou známkou z chování. Vedení školy jednalo s rodiči protagonistů šikany.

Přeřazení oběti do jiné třídy, kde je příznivější konstelace kolektivu, považuji za dobrý krok. Potrestání agresora sníženou známkou z chování může být v určitých případech

řešením, je-li to však člověk s dispozicemi k agresivnímu chování, neshledávám takový postup za dostačující. Je nutné intenzivně pracovat s agresorem i celým dětským kolektivem.

3.7 IGNORACE PROBLEMATIKY

Chci uvést jeden příklad z osobní zkušenosti. Tedy z akčního výzkumu spojeného s dotazníkem pro učitele. Ve třídě jsem trávila čtrnáct dní praxe. Zaujal mě způsob výuky a práce s dětmi. Poté co mi paní učitelka vyplnila dotazník, jsem usoudila, že by byla škoda nepodělit se o mou zkušenost ve své praktické části diplomové práce. V této kapitole tedy vycházím z vlastní zkušenosti.

Stále existují učitelé, kteří nepovažují za důležité, aby probíhaly preventivní programy proti šikaně na základních školách. Nevěnují dostatečnou pozornost vztahům v třídním kolektivu. Není jich mnoho, dle mého zkoumání má tento přístup pouhých 5% z oslovených vyučujících. Přesto považuji za důležité otevřít zde i toto téma.

Obvykle je způsob učení těchto učitelů čistě frontální a individualisticky zaměřený. Znamená to, že nevyužívají metody při výuce, které jsou specializovány na rozvoj komunikace, spolupráce a vzájemného respektu. Bohužel, se to dotýká učitelů, kteří spadají svými pedagogickými názory do tzv. staré školy. Jejich potřeba pocitu vlastní autority je zaslepuje. Domnívají se, že mají takovou moc nad žáky, že by jim neunikl sebemenší konflikt mezi nimi. Tento typ učitele si svou autoritu získává pomocí strachu. Jedná se o autoritu formální. Ta je postavena na základě vyššího statusu v hierarchii, nikoliv na přirozeném respektu vycházejícího z pocitů dítěte. Už samotný fakt, že pedagog možnost vzniku šikany nereflektuje, je zážející. Dovolila bych si zdůraznit, jak moc důležitá je pro prevenci šikany osobnost učitele! Stále existují učitelé, kteří se hrdě hlásí k ideálu, že žádná šikana na školách neexistuje, a proto ji není třeba řešit. Možná se domnívají, že tento problém se týká pouze „neschopných“ učitelů, kteří nezvládají svou třídu, tak jako oni. Jak máme potom ochránit děti, když jejich učitelé odmítají vidět základní fakta? Možná si nyní dovoluji vyřknout troufalou myšlenku, ale za úplně elementární prevenci šikany považuji psychologické testy při přijímacích zkouškách oboru Učitelství pro 1. stupeň ZŠ.

Základem prevence by měla být především osvěta učitelů.

4 NÁVRH DIDAKTICKÝCH POSTUPŮ A PREVENTIVNÍCH AKTIVIT

Didaktické postupy a preventivní aktivity týkající se přímo šikany se často prolínají s činnostmi určenými k práci na pozitivním klimatu třídy. Za jeden ze základních stavebních kamenů prevence můžeme považovat činnosti určené pro rozvoj vzájemné komunikace. Dále se osvědčilo systematické působení pedagoga na žáky, využití dramatické výchovy a sestavení dlouhodobých projektů potírající šikanu.

V dotazníkovém šetření jsem shromáždila aktivity napomáhající prevenci šikany. Vycházím tedy z doporučení učitelů, kteří tyto metody již využívají v praxi.

Databanka dílčích aktivit či didaktických postupů, které působí jako prevence šikany:

- **SKUPINOVÁ PRÁCE – KOOPERACE VE VÝUCE**

Při skupinové práci učitel záměrně připravuje pedagogické situace, kde děti vstoupí do interakce. Vzájemně na sebe působí. Žáci spolupracují při řešení společného úkolu, zároveň však může mít každý určený svůj konkrétní díl. Tomu napomáhá rozdělení rolí - např. zapisovatel. Značnou výhodou rozdělení rolí ve skupině je, že se zapojí i jindy neprůbojní či pasivní žáci. Všechny činnosti členů skupiny směřují k společnému cíli. Učitel může děti zařadit do skupin náhodně nebo je seskupovat promyšleně za účelem řešení konkrétního disharmonického fungování několika žáků či jedince.

Týmová či párová spolupráce je pilířem učení sociálním a komunikačním dovednostem. Děti se snaží nacházet společné řešení v konfliktních situacích. Budují vzájemný respekt, toleranci a spolupráci. Napomáhá vzájemnému prohlubování vztahů. Učí se vzájemně si naslouchat. Tato forma vyučování je vhodná i pro žáky se slabší školní výkonností. Zařazením mezi bystré žáky si může zažít pocit úspěchu z výsledku týmového snažení.

- **KOMUNIKATIVNÍ KRUHY**

Základem činnosti je vytváření bezpečného prostředí ve třídě pomocí komunikace. Kruhy by měl pedagog vkládat do výuky s pravidelným intervalem. Obsahem mohou být prožitky z uplynulého volného dne, dětská přání, pocity, zážitky. Zároveň se zde řeší

problémy spojené s žákovským kolektivem. Důležité je, aby všichni účastníci povídání seděli tak, aby si viděli do tváře.

Děti se učí vzájemnému naslouchání a vlastnímu smysluplnému vyjadřování. Učitel může na děti pozitivně působit ve smyslu prožívání sounáležitosti se skupinou.

- **HODNOTÍCÍ KRUHY**

Hodnotící kruhy jsou zaměřeny především na hodnocení vlastní práce žáka, ke kterému se vyjadřují i spolužáci. Napomáhá toleranci k názorům druhých. Děti se učí přijímat i konstruktivní kritiku. Většinou se však vyhledávají pozitivní prvky na práci. Více se tedy děti setkávají s obdivem a chválou od vrstevníků.

- **SEBEHODNOCENÍ, HODNOCENÍ**

Tato metoda se zaměřuje nejen na výsledek práce, ale i na její průběh. Pokud je zařazena například po výuce formou skupin, může ji pedagog vhodně využít pro diagnostiku. Žáci se učí sebereflexi a reflexi skupinové práce. Pomocí této metody se zvyšuje kvalita spolupráce dětí. V závěru reflexe se každý může kriticky zamyslet, co lze při dalším kooperačním vyučování udělat lépe. Metoda je určena pro odhalování chyb, jejich analýze a následném hledání vhodného řešení.

- **PRONÁŠENÍ POZITIVNÍCH OČEKÁVÁNÍ**

Učitel pronáší výroky se záměrem změnit žákovu chování. Důležitá je formulace. Učitel touto metodou může působit při dlouhodobých konfliktech ve třídě v rámci prevence či při léčbě počátečních stadií šikany. Aktérům konfliktu se společně stanoví cíle kam svých chování budou směřovat. Učitel je potom povzbuzuje pronášením pozitivních očekávání. Důležité je, aby cítili podporu, nikoliv opovržení.

- **POSILOVÁNÍ ODPOVĚDNOSTI ZA KLIMA VE SKUPINĚ**

Učitel cíleně a dlouhodobě pracuje s dětmi. Záměrem je, aby cítily odpovědnost za své chování a dokázaly přijmout možné důsledky. Každý ve skupině je pověřen chránit pozitivní klima. Snahou je předcházet pasivitě a ignoraci konfliktních situací ve třídě, pokud není žák přímým účastníkem.

- **PODPORA VZÁJEMNÉHO RESPEKTU**

Učitel buduje respekt mezi žáky na základě vlastního příkladu a pomocí činností pro rozvoj vzájemné komunikace a tolerance.

- **PRAVIDLA TŘÍDY**

Učitel nechá děti, aby sestavily pravidla chování, které budou všichni ve třídě respektovat. Pedagog svým působením může tvorbu nasměrovat či usměrnit správným směrem. Kouzlo této metody spočívá v tom, že dětem se nic nepřikazuje. Nejsou pasivními přijímači nastoleného řádu. Žáci se podílí na vytváření. Dostávají se do pozice budovatele pravidel. S tímto postavením se pojí i ochrana a odpovědnost za jejich dodržování.

- **METODY DRAMATICKÉ VÝCHOVY**

Metody dramatické výchovy se zabývají především osobnostním a sociálním rozvojem pomocí dramatické hry. V prevenci proti šikaně mohou být velmi dobře využity. Pomocí dramatizace modelových situací se děti učí na základě vlastních prožitků. Mnoho her je také zaměřeno na rozvoj empatie. Většina činností je založená na kooperaci a na pozitivním fyzickém či psychickém kontaktu. Vzniká větší důvěrnost ve vztazích. Navzájem se jeden druhému otvírají a poznávají se.

- **DLOUHODOBÉ PROJEKTY POTÍRAJÍCÍ ŠIKANU**

Účinnou prevencí šikany je stanovení dlouhodobých cílů, které jsou plněny na základě konkrétních činností a akcí. Škola či třída si stanoví program, jenž se snaží důsledně dodržovat. Náplní programu obvykle je dlouhodobá práce s třídou a snaha o zdravou interakci mezi žáky, schopnost tolerovat odlišnosti, umění spolupráce a komunikace s ostatními. Budují se pozitivní mezilidské vztahy, zdravé postoje a hodnoty.

- **BESEDY S ODBORNÍKY**

Učitelé mohou dětem zprostředkovat besedy s odborníky na šikanu a její prevenci. Žáci se tak o problematice leccos dozvědí. Mohou se zeptat na otázky, které je tíží. Možnost

komunikace s nezúčastněnou „třetí osobnou“ může být pro některé oběti nejvhodnějším řešením.

5 PREVENTIVNÍ AKTIVITY OVĚŘENÉ V PRAXI

AKČNÍ VÝZKUM

V poslední části praktického výzkumu se budu věnovat ověření některých preventivních aktivit na skupině dětí. Dostala jsem možnost pracovat s žáky 3. třídy, kteří mají specifický vzdělávací program. Tři dny v týdnu jsou vyčleňováni do skupiny, kde si rozšiřují znalosti nad standardní úroveň. Tito žáci jsou velmi bystří a v kognitivních znalostech vyčnívají nad ostatními, ale zároveň musím konstatovat, že většinou se projevují jako problémoví žáci, kteří odmítají respektovat autoritu učitele. Ve skupině je jich pouze šest. Přesto, dle slov jejich vyučující, „vydají za dvacet“. Tito žáci se pohybují ve dvou skupinách, ve své domovské třídě a dále ve skupině nadaných. Proto pro ně může být náročnější socializace ve skupinách.

V akčním výzkumu jsem se zaměřila na charakteristiku dětí a popis jejich chování. Pomocí dotazníku jsem zkoumala, jak se cítí v této skupině dětí a také ve své vlastní třídě. Dále jsem se zabývala otázkou, zda se již žáci setkali s šikanou mezi vrstevníky či se stali dokonce aktéry. Pomocí preventivních aktivit jsem se snažila zlepšit vztahy ve třídě a otevřeně, avšak obecně mluvit o šikaně.

Natálie* pochází z neúplné rodiny. Má nevlastního mladšího bratra, ani jeden z otců s rodinou nežije. V 1. třídě měla dvojku z chování za krádež.

Natálie je svéhlavá, dokáže velmi tvrdošijně hájit své názory. Projevuje se rozporně, dokáže být velmi hodná i výbušná. Odmítá se chovat podle pravidel. V emotivně zátěžových situacích jedná zkratkovitě, agresivně. V chování se objevují dominantní prvky. Má velmi silně rozvinuté sociální vnímání, ale spíše toho zneužívá k manipulaci. V kolektivu vrstevníků je typ „vůdce“, avšak u spolužáků není příliš oblíbená. Ostatní žáci s ní nechtějí spolupracovat a nechtějí s ní být ve skupině právě kvůli jejímu dominantnímu projevu a neochotě přijmout jiný názor. Při spolupráci s ostatními se u ní objevuje až nesnášenlivost. Často se dostává do

---

* Jména všech žáků, kteří se účastnili pedagogického experimentu, jsou změněna.

konfliktů se spolužáky i pedagogiky. Dospělé vnímá jako partnery, má problémy s uznáváním autority. Je tvrdohlavá, své názory a zájmy hájí velmi urputně, často i fyzicky.

Jakub pochází z neúplné rodiny. Má starší sestru. Matka se ve škole dlouho tvářila, že je u nich vše v pořádku, až koncem minulého školního roku vyšlo najevo, že Jakubův otec žije s jinou partnerkou, se kterou má i dítě. Nyní žijí odděleně.

Jakub závodně skáče do vody – je několikanásobným mistrem republiky. Účastní se také mnoha mezinárodních závodů v zahraničí. Hodně často je ve škole unavený.

Je to komunikativní chlapec, snadno navazuje kontakt s lidmi. V kolektivu je oblíbený. Respektuje dospělé a uznává jejich autoritu. Jakub je klidný, ukázněný a bezkonfliktní.

Sociálně je velmi vnímavý. Má smysl pro spravedlnost a morální jednání a chování.

Martin je z dvojčat. Má ještě další dva sourozence. Rodiče jsou doktoři. Jsou hodně zaneprázdnění budováním své kariéry. Na děti, podle vlastních slov, nemají čas. Matka byla 4x vdaná a každé dítě má s jiným partnerem.

Martin se dostává poměrně často do konfliktů, především v družině s výchovnými pracovníky. Ti o něm prohlašují, že není psychicky v pořádku. V emocionálně vypjatých situacích má Martin údajně hysterické záchvaty. Paní učitelka, určená vedením skupiny nadaných dětí, však u Martina hysterii nikdy nezažila. Tvrdí, že s ním má poměrně dobrý vztah. Martin se hůře koncentruje a neudrží příliš dlouho pozornost. Trpí hyperaktivitou. Mezi spolužáky je převážně oblíbený. Martin sám je přátelský a veselý. Dospělé respektuje, nemá problém s uznáváním autorit.

Aleš pochází z neúplné rodiny. Rodiče se rozvedli koncem minulého školního roku. Aleš to nesl velice těžce. V tomto období se dostával s paní učitelkou často do konfliktu. Vyrušoval, choval se podrážděně, neustále vykřikoval a byl schopen od základu rozložit celou hodinu. Dokázal k rebelství strhnout i ostatní spolužáky.

Od září je jako vyměněný. Je velice ukázněný. Na zlobivce se dívá odmítavě a nesouhlasně.

V chování se objevují prvky dominantního postavení. Rád se předvádí před kolektivem a chce být středem pozornosti. Mezi vrstevníky je typ „vůdce“. Spolužáci ho uznávají a chtějí s ním kamarádit. Do konfliktu se dostává zřídka. Dospělé respektuje a uznává jako autoritu. Má silně rozvinuté sociální vnímání.

Lukáš na tuto školu chodí teprve od září. Pochází z úplné rodiny. Maminka je povoláním učitelka na 1.st. ZŠ.

Velice hodný, vzorný a ukázněný chlapec. Je kamarádský a v kolektivu oblíbený. Rád soutěží, zde se může projevit jeho ctižádostivost. Sociálně je velmi vnímavý. Má smysl pro spravedlnost, morální jednání a chování. Respektuje a uznává autoritu dospělých.

Pavel byl v průběhu zkoumání dlouhodobě nemocen.

NESPECIFICKÝ PREVENTIVNÍ ZÁSAH

Již před prvním setkáním se skupinou jsem byla paní učitelkou důrazně varována, že děti jsou kázeňsky velmi těžce zvladatelné. Cítila jsem nervozitu, zda děti budou spolupracovat.

DOTAZNÍK

- **Příprava činnosti**

Vytvořila jsem dotazník, ve kterém jsem sloučila prvky sociometrického dotazníku a dotazníku týkajícího se přímo šikany. Chtěla jsem se zorientovat ve vztazích ve skupině a zároveň si ověřit, zda se již děti setkaly se šikanou.

Časová dotace 10 minut.

- **Průběh činnosti**

Dětem jsem zadala dotazník anonymně. Nikdo se tedy nemusel podepisovat. Při vyplňování nevznikl žádný problém. Děti zapisovaly odpovědi samostatně.

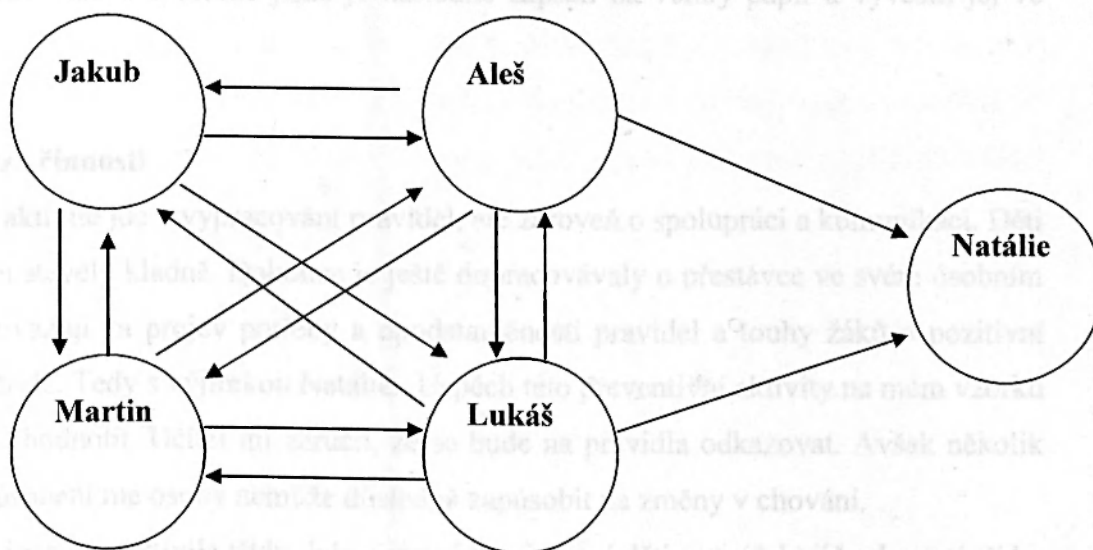
- **Analýza činnosti**

Z výsledků jasně vyplývalo, že skupina je disharmonická. Pět chlapců spolu vychází pěkně. K Natálii se chlapci chovají vcelku přátelsky. Natálie má kolem sebe „trny“, aby se k ní nemohl nikdo příliš přiblížit. Ve skupině se necítí nejlépe. Důvodem může být i fakt, že je zde jediná dívka. Ve své domovské třídě má kamarádky a také se tam cítí dobře. Všechny děti se jednohlasně shodly na tom, že ve skupině je spolužák či spolužáci, kteří do kolektivu

nezapadají. Vyjma jednoho žáka všichni odpověděli, že byli svědky, když bylo ubližováno jinému spolužákovi jinými dětmi ze školy. Kuba a Martin uvedli, že již zažili jemné náznaky ostrakismu jako pomluvy, ponižování, sprosté nadávky či posměch. Aleš by mohl být potenciální oběť šikany. V dotazníku odpověděl na otázku, jak mu ubližují – nadávky, bití, kopání. A dále uvedl: „Dělá mi to, co mu řeknu, aby nedělal.“ Má tedy na mysli asi jednoho konkrétního potencionálního agresora. Nutno podotknout, že se jedná o domovskou třídu, tedy ne o naši skupinu. Výsledky bádání se příliš neshodují s popisem od paní učitelky. Aleš se jako klasická oběť nechová. Otevřeně o problému mluví a jeho kamarádi o jeho slovech pochybují s tím, že Aleš je ten, co provokuje. Kamarádi nejsou v tomto případě aktéry, pouze pozorovatelé. Důležitější je však to, jak se cítí samotný Aleš. Nyní poznávám, jak náročné je, zorientovat se ve vztazích dětského kolektivu a rozpoznat šikanu. Aleš má ve své domovské třídě i zde přátele, není tedy outsider. Ve třídě dokonce patří do klubu a považuje se za jeho šéfa a zakladatele. Výsledky jsem konzultovala s paní učitelkou a ona zrovna tohoto chlapce považuje za vůdčí typ. Přesto jsem ji tedy na možný problém upozornila.

Vzorek vyplněného dotazníku je uveden v příloze č. 2.

Grafické znázornění vztahů ve třídě:

Grafické znázornění vztahů ve třídě je utvořeno na základě dotazníkového šetření.

TŘÍDNÍ PRAVIDLA – CHARTA

- **Příprava činnosti**

Základem bylo uvědomit si, že všechna pravidla musí být formulována pozitivně. V tom spočívala i má základní příprava. Správná formulace není jednoduchá. Děti budou pracovat nejprve samostatně. Každý vymyslí několik vlastních pravidel chování. Poté je ve skupině zkonzultují a vyberou 3 – 5 nejdůležitějších. Každá skupina zapíše svá pravidla na stejný veliký papír. Tak vzniknou pravidla třídy, které vytvořily děti a budou je tedy spíše dodržovat. Pravidla se vyvěsí ve třídě.

Časová dotace 15 minut.

- **Průběh činnosti**

Se skupinou jsme sestavili pravidla. Nejprve každý napsal vlastní pravidla, poté je prodiskutovali ve skupině. Každá skupina měla za úkol stanovit a vybrat ze svých již napsaných pravidel několik nejdůležitějších. Ty se potom zapsaly na veliký papír.

Natálie se odmítla zúčastnit. Když jsem jí dala na lavici papír, na kterém měla formulovat vlastní pravidla, začala na něj kreslit postavičku. Dala jsem jí nový papír s varováním, že kreslení postavy není zadání mého úkolu. Znovu na něj kreslila postavu, proto jsem jí papír vzala a vyloučila jí z činnosti. Také Jakub na papír napsal nevhodné „vtipy“, tak jsem jeho papír roztrhla. To ho zaleklo a začal pracovat. Jinak se každý podílel na jejich vypracování a společně jsme je následně zapsali na veliký papír a vyvěsili je ve třídě.

- **Analýza činnosti**

V této aktivitě jde o vypracování pravidel, ale zároveň o spolupráci a komunikaci. Děti se k pravidlům stavěly kladně. Dokonce je ještě dopracovávaly o přestávce ve svém osobním volnu. Což považuji za projev potřeby a opodstatněnosti pravidel a touhy žáků o pozitivní atmosféru ve třídě. Tedy s výjimkou Natálie. Úspěch této preventivní aktivity na mém vzorku dětí nedokáži zhodnotit. Učitel mi zaručil, že se bude na pravidla odkazovat. Avšak několik nárazových působení mé osoby nemůže důsledně zapůsobit na změny v chování.

V praxi jsem navštívila třídy, kde si pravidla chování děti vytvářely již od první třídy. Systematicky k nim byly vedeny a v případě porušení se k nim odkazoval třídní učitel i spolužáci. Ano, to mě nejvíce překvapilo, že žáci měli potřebu dodržování pravidel a vzájemně se hlídali a upozorňovali na porušení. Tato třída byla vedena i k respektu a

komunikaci mezi žáky. Pokud se někdo dopustil závažného porušení pravidel, vše se projednávalo v komunitním kruhu.

SKUPINOVÁ PRÁCE S VYUŽITÍM MODELOVÉ SITUACE ŠIKANY

• Příprava činnosti

Každá skupina dostane papír s modelovým příběhem šikany na prvním stupni ZŠ. Ke každému příběhu jsou dány otázky. Pomocí modelu situace šikany se děti seznámí s různými projevy šikany. Otázky jsou směřovány tak, aby děti pochopily, co se skrývá pod termínem šikanování, vcítily se do role oběti a navedly je k tomu, jak se zachovat, pokud se stanou svědky šikany či samotnou obětí. Zároveň se učí spolu spolupracovat a komunikovat. Záměrně jsem zadala skupinám téměř totožné otázky, abychom mohli porovnat odpovědi.

Časová dotace 10 minut.

Modelová situace č. 1:

Do třetí třídy přibyl od pololetí nový žák. Děti mu daly přezdívku Veverka, kvůli jeho výrazným zubům a vysokému hlasu.

Martin – tedy Veverka – byl hodný, avšak trochu neprůbojný, bojácný chlapec. Od počátku se s ním téměř nikdo nebavil. Děti si dělaly na jeho úkor legraci. Jednou mu schovaly boty. Hledal je asi tři hodiny po celé škole. Když přednášel svůj referát před třídou, děti se mu smály za to, jak mluví. Jednou dostali žáci za úkol vypracovat úkol na dvě stránky. Martin jej měl vzorně vypracovaný. Kluci mu ho však vzali a schovali. Učitel dal Martinovi pětku.

Otázky:

- 1) Myslíte si, že byl Martin šikanován?
- 2) Co Martin udělal špatně, že ho spolužáci neměli rádi?
- 3) Jak se Martin ve třídě asi cítil?
- 4) Co by jsi udělal, kdybys byl na Martinově místě?
- 5) Kdybys byl Martinův spolužák, jak by jsi mu mohl pomoci?
- 6) Co všechno se dá považovat za šikanu?

Modelová situace 2:

V páté třídě byl mimořádně sportovně nadaný chlapec Pavel. V novém pololetí přišla do třídy nová dívka. Byla trochu zvláštní, nápadně se bála. Pavlovi se líbil její strach, a tak ji vyhrožoval, že ji zbije. Později přitvrdil a řekl jí, že ji zabije. To Janu rozplakalo. Pavlova hra s Janiným strachem se zalíbila celé třídě. Jednou do Jany začal Pavel s kamarády kopat. Ostatní spolužáci je s nadšením sledovali.

Otázky:

- 1) Myslíte si, že byla Jana šikanována?
- 2) Co udělala Jana špatného, že ji spolužáci neměli rádi?
- 3) Jak se asi cítila ve třídě?
- 4) Pavel tím, jak trápil Janu, bavil celou třídu. Zachoval se správně?
- 5) Co by jsi udělal ty, kdybys ses ocitl na Janině místě?
- 6) Kdybys byl Janin spolužák, jak bys jí mohl pomoci?

• Průběh činnosti

První problém vznikl již při rozčleňování do skupin. Vše se vyřešilo na základě kompromisu. Spolupráce proběhla bez větších problémů. Jen v jedné skupině se vedení ujal jeden chlapec a druhý pouze seděl. Občas se snažil něco napovědět, přesto vedoucí hoch působil tak, že to chce mít, co nejrychleji vyplněné a pouze on zná správné odpovědi. Mezi dětmi jsem tedy zasáhla a požádala vedoucího chlapce, aby věnoval pozornost názorům spolužáka. Jejich spolupráce se zlepšila. Žák, který se hůře v dvojici prosazoval, cítil mou oporu. A naopak vůdci byla zdůrazněna důležitost spolupráce. Zmínil tempo a byl ochoten komunikovat. Děti jsou zvyklé pracovat ve skupině. Myslím však, že otázka Natálie je běh na dlouhou trať. S holčičkou by se mělo soustavně pracovat. Skupinovou práci ignorovala, protože se hned na počátku dostala do konfliktu s chlapci, kteří s ní odmítali spolupracovat. Zde jsem zdůraznila potřebu, umět spolupracovat se všemi. Natálie se už ale nezapojila, pouze potichu poslouchala, co kluci řeší. Vlastně byla asi i tak trochu ráda, že nemusí nic dělat.

• Analýza činnosti

Tato preventivní činnost v sobě zahrnuje více prvků prevence a rozvíjí sociální dovednosti dětí. Nepodařilo se mi do spolupráce zapojit všechny děti. Nepovažuji to však za

znamení špatné metody. Pouze se s dětmi jako je Natálie musí pracovat od první chvíle a velmi intenzivně, což takhle nárazově neovlivním.

KOMUNITNÍ KRUH

- **Příprava činnosti**

Tato aktivita navazuje na předchozí model situace šikanování. V komunitním kruhu nejprve každá skupina přečte svůj příběh a odpoví na otázky. Odpovědi porovnáme mezi skupinami. Metodu komunitního kruhu jsem nyní využila k debatě na konkrétní téma.

Časová dotace 10 minut.

- **Průběh činnosti**

V další fázi jsme si sedli do kruhu na koberec. Každá dvojice nám přečetla své modelové situace a odpovědi na otázky. Společně jsme si povídali o šikaně ve škole. Nejprve jsem si vyslechla, co si myslí oni a potom jsem na to reagovala. O problematiku projevíli zájem, takže povídání bylo příjemné. Snažila jsem se, aby pochopili bezbrannost oběti a potřebu ji chránit. Chlapci sami usoudili, že nejlepší způsob pomoci, je oznámení případu dospělým, tedy rodičům či učitelům.

- **Analýza činnosti**

Při této fázi aktivity jsem cítila, že jsem chlapce vážně zaujala a téma jim bylo blízké. Spontánně o tématu diskutovali a sdělovali mi své pocity či zážitky. Také si z něj odnesli nové poznatky. Zde jsem metodu komunitního kruhu použila k debatě o konkrétním tématu.

SEBEHODNOCENÍ A HODNOCENÍ PRÁCE VE SKUPINĚ

- **Příprava činnosti**

Tato aktivita navazuje na skupinovou práci s využitím modelové situace. Základem je reflexe a sebereflexe žáků na jejich práci ve skupině. Činnost je zaměřena na zlepšování spolupráce mezi dětmi. Na otázky děti odpovídají formou grafického znázornění obličejů

(úsměv, rovná ústa, zamračenost) či matematického koláče pro vyjádření podílu na skupinové práci.

Časová dotace 5 minut.

Otázky:

- 1) Jak se ti pracovalo ve skupině?
- 2) Jak moc jsi přispěl k dílu skupinové práce?
- 3) Respektovali ostatní tvůj názor?
- 4) Pomocí matematického koláče vyjádři, jak moc se konkrétní členové skupiny na práci ve skupině podíleli?
- 5) Co by jsi příště chtěl změnit?

- **Průběh činnosti**

Rozdala jsem dětem prázdné papíry a každý si sedl sám. Zadávala jsem jim otázky směřující k reflexi skupinové práce a sebereflexi. Děti odpovídaly pomocí symbolů.

- **Analýza činnosti**

Závěrečná otázka zněla, co příště na spolupráci chtěli změnit – vylepšit. Odpověděli, že nic. Domnívám se, že nejsou zvyklí se nad skupinovou prací kriticky zamýšlet a reflektovat ji. Zde bych viděla největší problém v uskutečnění aktivity.

HRA PRO ROZVOJ EMPATIE

- **Příprava činnosti**

Hra „na slepce“ je metodou dramatické výchovy. Děti se rozdělí do libovolných dvojic. Jeden má zavřené oči a jeho partner ho musí dovést k vytyčenému cíli. Poté si role vymění. Následuje reflexe pocitů, které děti zažívaly jako slepci.

Časová dotace 10 minut.

- **Průběh činnosti**

Děti utvořily dvojice a vystřídalily se ve hře na slepce. U první dvojice vznikl problém hned zprvu, že partner slepce ho tlačil ze zadu, což bylo „slepce“ velmi nepříjemné. Proto

jsem zasáhla a řekla partnerovi, aby změnil způsob vedení. Každá dvojice vystřídala několik způsobů vedení. Natálie se opět neúčastnila. V kruhu jsme si potom společně povídali o pocitech „slepce“ a jaký způsob vedení působil bezpečně a naopak, kdy se cítili nepříjemně. Žáci na ni reagovali velmi pozitivně. Bavili se při ní.

- **Analýza činnosti**

„Slepec“ je nucen zcela důvěřovat svému doprovodu. Hra je tedy zaměřená nejen na zvýšení empatie, ale i na prohlubování vztahů mezi účastníky. Děti jsou v pozitivním fyzickém kontaktu. Budují si k sobě důvěru. To vše pod rouškou hry.

Hodnocení výsledků aktivit a jejich působení na děti:

A) VLIV AKTIVIT NA KLIMA SKUPINY

Vztahy mezi dětmi se ani po mém působení příliš nezměnily. Domnívám se, že neúspěch nespočívá ve špatně zvolených aktivitách, ale krátkodobosti a nízké intenzitě působení. S takto problémovou skupinou je potřeba pracovat velmi intenzivně a nejlépe každý den zařadit nějakou aktivitu na upevnění kolektivu. Za nejdisharmoničtější článek skupiny považuji Natálii. A pokud bych byla její paní učitelkou, stanovila bych si jako cíl naučit právě ji spolupracovat ve skupině, aniž by musela mít nutně hlavní slovo. Pravdou je, že jsem se nikdy při návštěvách škol v rámci praxe nesetkala s tak silnou ignorací autority učitele. Se skupinou je tedy potřeba velmi pracovat na pozitivním klimatu. Z hlediska kognitivních znalostí jsou děti považovány za nadané, avšak z pohledu utváření pozitivních vztahů ve třídě se jedná o děti rizikové. Odmítání autorit a nerespektování pravidel mají v rámci své diagnostiky, přesto se domnívám, že není správné na tomto základě jejich chování omlouvat. Je potřeba začít pracovat na vztazích mezi dětmi a také na respektu osobnosti učitele. Myslím, že vliv na chování dětí má i vyčleňování do skupiny nadaných, mohou mít tak pocit výjimečnosti a nadřazenosti vůči okolí.

B) VLIV AKTIVIT V RÁMCI PREVENCE ŠIKANY

Z pohledu prevence šikany jsem nebyla úplně neúspěšná. Děti se o problematice dozvěděly poměrně dost informací a vcelku zaujatě a otevřeně o šikaně diskutovaly. Osvědčila se i metoda dotazníků. Děti beze strachu a zcela otevřeně odpovídaly na otázky. Jediné, co bych změnila je, že pokud bych byla třídní učitel a chtěla bych zmapovat vztahy ve třídě, zadala bych podobné znění dotazníku dvakrát, abych si ověřila, že výpovědi nejsou ovlivněny aktuální náladou či hádkami mezi dětmi.

Shrnutí výzkumného šetření:

Výskyt šikany na školách není přímo ovlivněn dnešní moderní dobou. Rozdíl je však v tom, že učitelé již cítí důležitost integrace prevence proti šikanování do vyučování. 56% z dotazovaných pedagogů se již se šikanou mezi dětmi setkalo, což jen potvrzuje aktuálnost problematiky a potřebu se jí zabývat. Základní činností prevence je utváření pozitivního klimatu, jemuž se aktivně věnuje 97% učitelů. Nejčastější aktivitou pro příjemnou atmosféru ve třídě je komunitní kruh. Předpokládám, že učitelé znají význam tohoto pojmu, i když nepopírám možnost, že si ho každý přizpůsobuje dle potřeby. Základní prvky by měly být totožné. Z databanky činností, které učitelé využívají v rámci prevence šikany, jsem ověřila některé aktivity pedagogickým experimentem. V rámci krátkodobého působení jsou aktivity vhodné k prevenci šikany, ale nezajistí úspěch při vytváření zdravého klimatu ve třídě. Některé školy využívají organizace, které nabízejí preventivní program proti šikaně pro děti. Jejich vstup je také krátkodobý. Domnívám se, že tyto programy nedosahují cíleného efektu, pokud nejsou propojeny s další prací učitele. Základem je systematické a dlouhodobé působení.

ZÁVĚR

V diplomové práci jsem rozpracovala problematiku šikany na základní škole. V teoretické části jsem se zabývala literární rešerší na téma šikana ve škole a její prevence. Ze shromážděných informací jsem vycházela v mé praktické části. Cílem bylo zmapování zkušeností učitelů se šikanou na základních školách. Za tímto účelem jsem zvolila metodu dotazníkového šetření. Optimistický výsledek shledávám v tom, že většina učitelů vnímá řešení problematiky šikany za aktuální a považují za důležité začlenit do vyučování preventivní aktivity. Na základě odpovědí dotazníkového šetření jsem sestavila databanku preventivních aktivit, které učitelé využívají ve své praxi. Některé z aktivit jsem si ověřila pedagogickým experimentem. V rámci prevence šikany se aktivity osvědčily, ale z pohledu utváření pozitivních vztahů jsem nebyla úspěšná tak, jak jsem očekávala. Neúspěch však nepřipisuji špatné volbě aktivit. Dětská skupina, kterou jsem si pro svůj pedagogický experiment zvolila je specifická svým problémovým chováním. Pro zlepšení pozitivních vztahů by byla nutná intenzivní a dlouhodobá práce. Možná také změna přístupu k dětem od samotných pedagogů. Jejich problémové chování by se nemělo omlouvat diagnostikou nadání v kognitivních znalostech, jenž s sebou přináší i tyto důsledky, jako je odmítání autorit. Pocit výjimečnosti z vyčlenění do skupiny dětí, které si rozšiřují učivo nad rámec základních znalostí, znesnadňuje práci s těmito žáky. Přínosem, který vzešel z mé práce, může být databanka preventivních aktivit, které lze využít při práci s dětmi ve škole.

Při zpracování tématu šikany jsem přesvědčila, že se jedná o velmi složitý problém. Především z hlediska diagnostiky a řešení šikany. Rozuzlení spletených vztahů ve třídě není jednoduché. Pokud se šikana ve škole vyskytne, není to už otázka školní třídy, ale i rodičů oběti a agresora, pověsti školy a spousty jiných faktorů. Z učitele musí být téměř psycholog, aby situaci citlivě avšak účinně vyřešil. Proto je důležité rizikovým jevům ve skupině předcházet. Třídní učitel by měl pracovat na pozitivním klimatu ve třídě a otevřené komunikaci s žáky a mezi žáky. Jedině tak může vytvořit třídu plnou pohody a bezpečí, kde budou děti chráněny před šikanou. Mohla jsem se přesvědčit, že existuje množství pěkných a kvalitních aktivit, které lze za tímto účelem využít při výuce. Učitel tak spojí příjemné s užitečným.

Věřím, že situace ve školách se bude postupně zlepšovat na základě stále větší informovanosti učitelů a odhodlání pracovat na klimatu ve třídě.

Použitá literatura

1. BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha : ISV, 2003. ISNB 80-86642-08-9
2. BOURCET, S., GRAVILLONOV, I. *Šikana ve škole, na ulici, doma. Jak bránit své dítě...* Praha : Albatros, 2006. ISNB 80-00-01-552-8
3. ČERMÁK, I. *Lidská agrese a její souvislosti*. Žďár nad Sázavou : Fakta v. o. s, 1999. ISNB 80-902614-1-8
4. ČERNOCH, F. a kol. *Šikaně stop!* Praha : Avis, 1997. ISNB 80-86049-14-0
5. DOYLE-WEBSTER, T. *Proč mě pořád někdo šikanuje?* Praha : Pragma, 2002. ISNB 80-7205-804-5
6. FIŠER, J., VOLNÝ, J. *Osobnost učitele a učení*. Praha : UK, 1972. Sborník.
7. HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Praha : Portál, 1997. ISNB 80-7178-154-1
8. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha : Portál, 2001. ISNB 80-7367-014-3
9. KOLÁŘ, M.. *Skrytý svět šikanování ve školách*. Praha : Portál, 1997. ISNB 80-7178-123-1
10. KOŽNAR, J. *Skupinová dynamika*. Praha : UK, 1992. ISNB 80-7066-632-3
11. KUSHNER, H. *Když se zlé věci stávají dobrým lidem*. Praha : Portál, 1996. ISNB 80-7178-452-4
12. LANGOVÁ, M., VACÍNOVÁ, M. *Jak se to chováš?!* Praha : EMPATIE, 1994. ISNB 80-901618-5-5
13. MAREŠ, J. KŘIVOHLAVÝ, J. *Komunikace ve škole*. Brno : Masarykova Univerzita, 1995. ISNB 80-210-1070-3
14. PAŘÍZEK, V. *Obecná pedagogika*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISNB 80-7066-339-1
15. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha : Portál, 1995. ISNB 80-7178-772-8
16. PRŮCHA, J., *Moderní pedagogika*. Praha : Portál, 1997. ISNB 80-7367-047-X
17. ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie*. Brno : Paido, 1998. ISNB 80-85931-48-6
18. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. Praha : Portál, 1995. ISNB 80-7178-049-9
19. VIZINOVA, D., PREISS, M. *Psychické trauma a jeho terapie*. Praha : Portál, 1999. ISNB 80-7178-284-X

20. VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I., ed. *Aplikovaná sociální psychologie 1*. Praha : Portál, 1998. ISBN 80-7178-269-6
21. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Posl. úpravy 1. 6. 2008.[cit. 2009-03-07]. Dostupné na: WWW.<<http://msmt.cz/pro-novinare/metodicky-pokyn-k-prevenci-a-reseni-sikanovani-mezi-detmi>>.
22. OS společnosti proti šikaně, Posl. úpravy 29.8.2008 .[cit. 2009-03-07]. Dostupné na: WWW.<<http://sikana.org>>.

Příloha č. 2

Dotazník pro děti - vyplněný

Příloha: Dotazník pro učitele 1. st. ZŠ – Šikana mezi dětmi z pohledu učitele ZŠ

1. Setkal/a jste se po 3. roční Vášeho studia na ZŠ či SŠ s šikanou mezi vrstevníky?

Příloha č. 1

2. Považujete za důležité, aby byla prevence proti šikaně začleněna do vyučování?

Dotazník pro učitele - vyplněný

a.) ano   b.) ne   c.) neřeším to

3. Jakým způsobem vytváříte pozitivní klima ve Vaší třídě?

a.) V mé třídě je klima v nejlepší pořádku, není třeba se vztahy mezi dětmi zabývat. *⇒ po vytvoření kolektivu (adim 1. a 2. třída)*

Příloha č. 2

3. Jakým způsobem vytváříte pozitivní klima tímto způsoby: *jeu dětem příkladem;*

*1x až 2x týdně pořádáme 1 vyuč. hod. 10 minutová besedy
vztahy mezi dětmi, klid, velká a řešení nevhodného chování,
vzájemná toleranci, pomoc, samostatnosti učte.*

Dotazník pro děti - vyplněný

*učte, vstah dětí do kolektivu, dodržování pravidel chování,
Spolupráce s rodiči.*

4. Zkoušel/a jste někdy rozdat ve své třídě sociometrický dotazník pro zmapování vztahů ve skupině či dotazník týkající se přímo šikany?

a.) ano   b.) ne

5. Jaké metody prevence proti šikaně užíváte při práci s dětmi?

*Skupinová práce, dramatisace, sebepoznání, vzájemné
indukční mezi spolužáky, vyjadřování pocitů v kolektivu,
stanovištní řešení problémů, odpovědnost individ. přístup.
Kolektivní vytváření pravidel chování, stanovištní analýza při jejím
porušení s cílem pracit se, uvědomit si přestupek a započítat ho.*

6. Setkal/a jste během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi?

a.) ano   b.) ne

7. Pokud ano, pokuste se, prosím, popsat, jak jste Vy či Vaši kolegové řešili tuto situaci?

Dotazník pro učitele 1. st. ZŠ – Šikana mezi dětmi z pohledu učitele ZŠ

1. Setkal/a jste se po dobu Vašeho studia na ZŠ či SŠ s šikanou mezi vrstevníky?

a.) ano

b.) ne

2. Považujete za důležité, aby byla prevence proti šikaně začleněna do vyučování?

a.) ano

b.) ne

c.) neřeším to

3. Jakým způsobem utváříte pozitivní klima ve Vaší třídě?

(a.) V mé třídě je klima v nejlepším pořádku, není třeba se vztahy mezi dětmi zabývat. ⇒ po utvoření kolektivu (učím 1. a 2. třídu)

(b.) Pracuji na utváření pozitivního klima těmito způsoby: *pro děti příkladem, 1x až 2x týdně pořádáme 1. vyuč. hod. 10 minutové besedy vedoucí k utváření klad. vztahů a řešení nevhodného chování, vedu záhy k vzájemné toleranci, pomoci, samostatnosti, úctě. Začlenění všech dětí do kolektivu, dodržování pravidel chování. Spolupráce s rodiči.*

4. Zkoušel/a jste někdy rozdat ve své třídě sociometrický dotazník pro zmapování vztahů ve skupině či dotazník týkající se přímo šikany?

a.) ano

b.) ne

5. Jaké metody prevence proti šikaně užíváte při práci s dětmi?

Skupinové práce, dramatizace, sebehodnocení, vzájemné hodnocení mezi spolužáky, vyjadřování pocitů v kolektivu, okamžité řešení problémů, vysvětlování, individuální přístup. Kolektivní vytváření pravidel chování, okamžitá analýza při jejich porušení s cílem poučit se, uvědomit si přestupek a neopakovat ho.

6. Setkal/a jste během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi?

a.) ano

b.) ne

7. Pokud ano, pokuste se, prosím, popsat, jak jste Vy či Vaši kolegové řešili tuto situaci?

Dotazník pro učitele 1. st. ZŠ – Šikana mezi dětmi z pohledu učitele ZŠ

1. Setkal/a jste se po dobu Vašeho studia na ZŠ či SŠ s šikanou mezi vrstevníky?

a.) ano   b.) ne

2. Považujete za důležité, aby byla prevence proti šikaně začleněna do vyučování?

a.) ano   b.) ne   c.) neřeším to

3. Jakým způsobem utváříte pozitivní klima ve Vaší třídě?

a.) V mé třídě je klima v nejlepším pořádku, není třeba se vztahy mezi dětmi zabývat.

(b.) Pracuji na utváření pozitivního klima těmito způsoby:

Společné akce - výlety, sekuse. Hry na upravení kamarádských vztahů. Pravidelné posedy (účelníková hodina), hodnocení prázdnin, pocitu jednotlivce.

4. Zkoušel/a jste někdy rozdat ve své třídě sociometrický dotazník pro zmapování vztahů ve skupině či dotazník týkající se přímo šikany?

a.) ano   b.) ne

5. Jaké metody prevence proti šikaně užíváte při práci s dětmi?

diskuse, scénky, hry na posílení kamarádství ve třídě.

6. Setkal/a jste ^{se} během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi?

a.) ano   b.) ne

7. Pokud ano, pokuste se, prosím, popsat, jak jste Vy či Vaši kolegové řešili tuto situaci?

*Oddělené rozhovory s postiženým i agresorem. } přítomnost jejich přítelkyně.
Rozhovor s měřnými svědky.
Kápis se jednání. Informování rodičů obou stran.
Pomoc odborníků (esoped) - sociometrické řešení ve třídě.*

Dotazník pro učitele 1. st. ZŠ – Šikana mezi dětmi z pohledu učitele ZŠ

1. Setkal/a jste se po dobu Vašeho studia na ZŠ či SŠ s šikanou mezi vrstevníky?

- a.) ano   b.) ne

2. Považujete za důležité, aby byla prevence proti šikaně začleněna do vyučování?

- a.) ano   b.) ne   c.) neřeším to

3. Jakým způsobem utváříte pozitivní klima ve Vaší třídě?

a.) V mé třídě je klima v nejlepším pořádku, není třeba se vztahy mezi dětmi zabývat.

b.) Pracuji na utváření pozitivního klima těmito způsoby:

hráme divadlo, zpíváme si, myslíme společně /
připravujeme, provádíme si ...! hodujeme společně /
přemýšlíme; vyprávíme si o kreslích, filmech

4. Zkoušel/a jste někdy rozdat ve své třídě sociometrický dotazník pro zmapování vztahů ve skupině či dotazník týkající se přímo šikany?

- a.) ano   b.) ne

šikana přechází studentů PF

5. Jaké metody prevence proti šikaně užíváte při práci s dětmi?

Důl. je vytvoření přátelské atmosféry →
rozdání úsměvů, ruce, vyprávění vhodné pís-
ně, křeslením; dramatizace + rozbor chování
pouze druhým; vyzvání k pomoci druhých a
moderování představení (slabší) druhé

6. Setkal/a jste během svého pedagogického působení s šikanou mezi dětmi?

- a.) ano   b.) ne

7. Pokud ano, pokuste se, prosím, popsat, jak jste Vy či Vaši kolegové řešili tuto situaci?

1. Rozbor se třídou, potom s ostatními učitelkami -
rozdání úsměvů, ruce s celou třídou - co mělo
v pořádku, jak by měli reagovat a podobně
2. Právě rodičů a pokusů s nimi o pře-
stávkou - k red. škol
3. Jakými opatřeními

